
EEC Research Essays

ECOLOGY • ETHICS • COMMUNICATION

Jørgen Chr. Bang

DANSK DIALEKTISK SPROGTEORI

et ufærdigt råudkast om
deixis, metafor & modalitet
som basale aspekter af sproget

Syddansk Universitet, Odense Universitet

EEC & ELI Research Group

August 2001

ISBN 87-89349-22-9

Jørgen Chr. Bang
Dansk Dialektisk Sprogteori
– *Et ufærdigt råudkast om*
deixis, metafor & modalitet som basale aspekter af sproget.
EEC & ELI Research Group, Institut for Sprog og Kommunikation,
Syddansk Universitet, Odense Universitet.
Trykt i Syddansk Universitets Trykkeri, Odense
© Jørgen Chr. Bang 2001
E-mail: bang@language.sdu.dk

ISBN 87-89349-22-9

Skriftserien EEC Research Essays udgives af
ELI : Research Group : Ecology, Language & Ideology
Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, Odense,
og sælges gennem Studenterboghandelen, Odense Universitet.

Indholdsfortegnelse

Forord af Jørgen Døør	6
Dansk Dialektisk Sprogteori	7
Indledning	7
Modersmål og pædagogik	8
Sprogtegnets natur og kultur	11
Ord og sætninger – leksikon og grammatik	13
Morfem og morfologi	13
Fonem og grafem	17
Dialektisk Hierarki	18
Sprogets kommunikative væsen	19
Metafor	20
Modalitet	22
Deixis	24
<i>Henvisning og henvendelse, hensigt og hengivelse, hensyn og magt.</i>	25
<i>Pilen og øjet, kroppen og sindet, co-subjekt, middel og objekt</i>	26
Kommunikationens og sprogets tredje person	30
Kommunikationens subjekter, midler og objekter	32
Redundans	36
Deixis, anafor og lexis. Pragmatik, syntax og semantik	39
Deixis, modalitet og metafor	44
Deixisindikatorer i dansk	55
<i>Person-deixis</i>	57
<i>De øvrige deixis-kategorier samt flexiverne i dansk</i>	65
<i>Den økologiske konstitution af tale, tanke og skrift</i>	66

Forord af Jørgen Døør

Det 20. århundrede var fyldt af og med aggressioner, opfindelser, hungersnød og materiel overflod i en syndflod; udviklingen af antiseptiske midler *en masse* og en masseforurening uden sidestykke på globalt plan. Åndelig, mental og biologisk forurening, så det efterhånden er vanskeligt at drikke rent vand, at indånde ren luft, og dyrke vores afgrøder på en jord der har undgået alvorlige kemiske forandringer foranlediget af den kapitalistiske grådighed og hensynsløshed.

Det 20. århundredes videnskab forsøgte meget målbevidst at vaske sine hænder bag ideologien om,

- at forskningen er fri,
- at forskningen er værdifri,
- at forskning er ”forskning for forskningens egen skyld” og som sådan ansvarfri.

Ønsketænkning fra forskernes side, men ikke ønskelig tænkning!

ELI-gruppen har i de sidste mere end 30 år arbejdet for og på en anden konception af, hvad videnskab og forskning både reelt er og hvad den bør være. Vi har i den henseende præsenteret et ægte alternativ til den dominerende forskning og forskeruddannelse. Vi har arbejdet og arbejder støt ud fra og inden for den for forståelse, at al videnskabelig praxis - både praktisk og teoretisk - virker i et gensidigt betingelsesforhold, et dialektisk forhold, til kulturen og samfundsformationen.

En kulturel logik leverer til alle tider og alle steder den rationelle begrundelse for, at videnskaben lige netop arbejder i én retning og ikke i en anden, at den arbejder med nogle bestemte problematikker og ikke andre, at den arbejder med bestemte metoder og ikke andre. Hvad en given kultur og samfundsformation opfatter som og gennemtrumfer som ”*rationelt*” er hverken mere eller mindre end et historisk bestemt og kulturelt begrænset syn på virkeligheden – betinget og begrænset af den kulturelle logik og i vores tilfælde kapitalens logik og de dermed implicerede værdier, normer og holdninger.

Sprog- og kommunikationsvidenskaberne deltog hver på deres måder i dyrkning af det ovennævnte ideologien og kom dermed til – både frivilligt og ufrivilligt

– at bidrage til den menneskelige forarmelse og fattigdom, den dominerede rigdom af varer og den flade, betydningsløse og meningsløse hverdag. En hverdag, som fyldes med underholdning og stoffer til at dulme en mental og kropslig smerte ved at være del af en sådan kultur og den dermed forbundne fremmedgørelse.

Vi befinder os nu i det 21. århundrede, og vi fornemmer at der er tegn i sol og måne på, at et flertal af verdens befolkning både ønsker og finder sig klar til de radikale forandringer der skal til, for at vi som mennesker og menneskehed kan komme på ret kurs. *Jørgen Chr. Bang's* essay er delvis skrevet i det forrige århundrede og forrige årtusinde. Og ved at vi udgiver det i en rå form, minder vi os selv og vore læsere om at vi altid lever, tænker, taler og virker ud fra og med baggrund i fortidens arbejder og arbejdere. *Bang's* råudkast indeholder mange frø og kim til den nødvendige forandring af lingvistik, sprogvidenskab og kommunikationsteori. Dets rå form er intenderet og intentionen er bl.a. at pege på, at måske er den *som-om* færdighed, der præger mange såkaldte videnskabelige afhandlinger, i virkeligheden et skalkeskjul for at man ikke har turdet tænke sine tanker til ende og har gjort sit bedste for at skjule de lakuner og modsigelser, som er naturlige for og i al tankevirksomhed og videnskabelig produktion og skaben.

Vi har haft for vane at henvise til de traditioner, vi har lært af. Derfor vil vi i dette forord henvise til en britisk sprogforsker som er en af de bedste inden for en tradition, som vi hermed dels peger på som noget af det bedste af den art, og samtidig hermed sætter os i et muntert forhold til, nemlig Geoffrey Sampson og hans bog, *Educating Eve – the 'language instinct' debate*, Cassell, London 1997, hvori han skriver til slut:

"Eve was not a born know-all. She was a good learner. She initiated a process of self-education which we continue to participate in today. Provided we do not adopt social arrangements that artificially stifle it, there is no reason for the education process ever to come to an end."

Ja , det er så sandt som det er sagt, og en anelse blidere end vi ville vælge.

August 2001

jørgen døør

Researcher & Consultant

(Tidligere lektor og afdelingsleder ved Odense Universitet)

Medlem af **AILA's** videnskabelige komite om "Ecology and Language"

samt forskergrupperne **Ecology, Ethics & Communication** og **Ecology, Language & Ideology**

Dansk Dialektisk Sprogteori

- Et ufærdigt råudkast om *deixis, metafor og modalitet* som basale aspekter af sproget.

Indledning

Igennem 30 år har jeg sammen med filosoffen Jørgen Døør (f. 16.3.1933) udviklet en dialektisk sprogteori, som vi hver for sig og sammen kontinuerligt har præsenteret i filosofiske og sprogvidenskabelige essays. Over hele perioden har vi arbejdet teoretisk og praktisk i forhold til væsentlige personer og problemer på universitetet og andre steder i samfundet, både lokalt, nationalt og internationalt.

Vores arbejdsmåde og præsentationsform har været dialogisk og eksperimentel. "Odense-skolen" kaldes vores tradition af internationale kolleger, mens dialektisk og relationel sprogteori er vores egen betegnelse.

Mange gode personer har samarbejdet med os i udviklingen af Odense-skolens tradition og den dialektiske sprogteori. Herværende fremstilling er derfor mange menneskers værk, omend jeg tager ansvaret for denne monografi, som sigter mod at give en sammenhængende fremstilling og forklaring af væsentlige træk ved en dialektisk sprogteori.

Fremstillingens sprog er dansk, som også er det primære objekt- og eksempel-sprog. Fremstillingen er oversættelig til internationalt engelsk og indeholder vigtige referencer og citater på engelsk. Flere af de danske sprogksempler sammenlignes med andre sprogs formuleringer og alle eksemplerne er formentligt kongenialt oversættelige til alverdens modersmål forsåvidt det gøres med en passende rekontekstualisering. Dansk er mit modersmål og hverdagssprog. Ydermere tjener jeg mine penge ved at undervise og forske i dansk sprog. Når jeg her fremstiller en dialektisk sprogteori, er det derfor rigtigt at præcisere den som en dansk dialektisk sprogteori, også selvom min fremstilling og forklaringer tilsigtet har bud på mere universelle, almene og generelle menneskesproglige egenskaber og forhold. Fremstillingen omhandler væsentlige egenskaber ved menneskesprog med dansk som eksempel og forståelsesramme, og fremstillingen omfatter væsentlige egenskaber ved dansk sprog, der gør dansk til et adækvat menneskesprog.

Dansk sprog eksisterer i dialektisk relation med modersmålstraditionen, folketraditionen, nationalstaten og internationalt samvirke. Det er typisk for et levende, naturligt sprog, at det eksisterer i relation til andre sprog, og det er atypisk, hvis overhovedet muligt, at et sprog eksisterer isoleret fra andre sprog. Ikke desto mindre har man ikke mindst i det 20. århundrede formuleret sprogteorier, pædagogikker og andre kommunikationsprojekter, som om et sprog (ethvert sprog) var en autonom, isoleret, selv bærende og konsistent struktur, en digital kode, et stringent system eller en algebra til kalkulation af alle mulige ytringer. Sammenhængende hermed har man forudsat et homogent sprogsamfund af forskelsløse sprogbrugere; afvigelser eller afvigere herfra var fejl eller varianter.

Herværende fremstilling af dansk sprog viser sprogtypiske træk ved dansk som et levende historisk sprog med skiftende historiske bestemmelser, skiftende over tid, sted og personer og i stadig relation med mere og mindre lignende sprog.

Som videnskabelig teori er en dialektisk teori bedre end monolektiske sprogteorier, idet den gør det muligt at formulere virkelige forudsigelser og diskutere samt påvirke den sproglige udvikling. Monolektiske teorier er kun egnede til justering af maskinelle operationer, herunder at justere menneskelige sprogproduktioner til en postuleret, autoriseret norm.

Modersmål og pædagogik

Traditionelt indeholder en beskrivelse af et sprog en *grammatik*, en *fonetik*, en *ortografi* og et *leksikon*. Det kaldes ofte *sprog-bygningen* og forstås mere eller mindre som sprogets *struktur* eller *system* i modsætning til – eller modsætning med – *sprog-brugen* og *sprog-historien*. Denne opfattelse og kategorisering kender de fleste voksne danskere som sprogfagenes organisering; både modersmålet og fremmedsprogene begribes i skolerne i denne form. Den udbredte skolelærdom om sprog er en realitet som et aspekt af sprogforståelsen, hvad enten kategorierne er realistiske eller idealistiske ud fra andre kriterier.

Overfor skolens sprogopdragelse står for de fleste voksne en anden metode, som ofte kaldes *naturmetoden*. Den er karakteriseret ved at et sprog læres gennem at bruge sproget i de omgivelser, hvor det pågældende sprog er det naturlige hverdagsprog. Interessant nok er ordet ‘natur’ et fremmedord i dansk af romansk oprindelse, hvor ordet tydeligt havde en betydning svarende til ‘af fødsel’. Ordet ‘na-

tion' har iøvrigt samme rod og kan oversættes til 'fødested eller fødestavn', jf. begreber som 'indfødsret' og 'de indfødte'.

Naturmetoden er den naturlige metode som alle mennesker lærer deres modersmål ved fra fødslen og de første par leveår at leve aktivt, kreativt og imiterende med i et nært vitalt og socialt fællesskab, hvor familiesproget eller modersmålet bruges i den mellem menneskelige kommunikation. Eller sagt modsat: det enkelte menneskes modersmål eller familiesprog bliver til som det sprog – eller den sprogkonjunktur – som barnet opdager og skaber som socialt gyldigt sprog i barnets nære sociale, biologiske og ideologiske verden. Det er væsentligt at fremhæve en naturlig særhed ved dette sprog i forhold til alle senere sprog som personen lærer, nemlig at barnet lærer og danner det uden at have basis i andre sprog. Menneskebarnet har åbenbart den medfødte egenskab at kunne skabe sig et sprog som deles med andre mennesker gennem interesseret deltagelse i det mere eller mindre fælles liv. Modersmålet har åbenbart den interessante egenskab, at det kan forstås, genskabes, blive til, læres, uden at forudsætte andre sprog til kommunikation heraf og herom. Modersmålet er åbenbart relateret så åbenlyst til barnets vitale livsforhold, at det forstås og skabes gennem brugen i disse omgivelser. Sprogets logikker er således ikke isolerede sproglige logikker, men må netop være logikker der dannes og forstås som logisk relaterede til livets øvrige logikker.

En tredje implikation af modersmålstilegnelsens faktum er, at barnets modersmål ikke blot er en reproduktion eller overtagelse af moderens eller faderens eller nationens sprog, men netop en genskabelse eller transformation af dem i en for barnet forståelig og logisk form. Dette moment er en væsentlig grund til at tale om 'det levende sprog'. Det levende naturlige sprog er netop karakteriseret ved at hver generation former det med sine livskræfter og omstændigheder, således at man kan betragte hver generations sprog som en individualitet. Men netop, i sagens natur, ikke en isoleret eller uafhængig individualitet. Barnets sprog er i dyb forstand afhængigt af forældrenes sprog og har vitale familie-ligheder med disse. Ja, forældresprogene er i alt væsentligt medformet og medforstået i barnets sprog, som således i fundamental forstand er *hetero-glottisk*: et sprog med reference og relation til flere sprog. En stor italiensk pædagog har formuleret det sådan, at barnet har tusinde sprog. Vi kan tilføje: og en maskine har kun ét, og det kan derfor kun i en dårlig metaforik kaldes et sprog.

Overfor den naturlige sprogstilegnelse og -skabelse, den primære og principielle sprogdannelse, står forskellige sekundære og tertiære, som kaldes kunstige, syste-

matiske, pædagogiske, videnskabelige, finkulturelle, skolastiske, institutionelle, metasproglige etc. Naturligvis ophører den naturlige og principielle sprogdannelse ikke hermed, tværtimod er den netop basis og levende princip for al videre troværdig forståelse, men den levende bevidsthed som var medimpliceret i den primære sprogdannelse overlejljes nu af andre bevidstheds- og opmærksomhedsformer.

De er karakteriseret ved, at sprog gøres til isoleret objekt eller middel i processer hvor autoritetsforholdet defineres i forhold hertil, og hvor barnet ikke længere er suveræn autoritet i beslutningerne. Denne formulering lader vi stå i den foreløbige uklarhed for at gå videre til nogle anskuelige eksempler, som både har meget at gøre med den praktiserede skolepædagogik og med den objektive sprogvidenskab.

I skolen skal alle børn lære at læse og skrive. Herigennem får eleven, som barnet nu bliver til, en ændret sproglig opmærksomhed. (Det er i vores kultur ikke først i skolen at barnet lærer at sprog har en væsentlig og betydningsfuld skriftlig form, men i skolen er alle tvunget til at lære en bestemt skrift og ortografi på bestemte måder.)

Igennem **skolens skrivepædagogik** får barnets “tusinde sprog”, de talte sprog i al deres mangfoldige forskellige udtryks- og indholdsformninger (*heteroglossia*), en tilsyneladende entydig og ensformet *ækvivalent* eller (mere end) fuldgyldig repræsentationsform. Man lærer at segmentere og transformere talen og tanken i bogstaver, ord, sætninger og tekster. Man lærer et *alfabet*, som indeholder de byggeklodser der med *ortografiens* regler danner et *ord*, ordlisten eller *leksikon* som indeholder de byggeklodser der med *grammatikkens* regler danner en *sætning*, og sætninger der sammen med *tegnsætningen* sættes sammen til hele *tekster*, som udgør en sammenhængende sproglig *meddelelse*.

Skriften bliver i mange henseender sprogets objektive og socialt rekurrente form og også for individet det bevidste mentale udtryk for sproget. Skriften er fra nu af ikke blot i det ydre udtryk sprogets synliggørelse, men den bliver også i *sindet* og *hukommelsessystemerne* den *mentalt* gyldige sprogform, den dominerende sproglige bevidsthed eller *kognition*.

Skriftens individuelle skabelse og formning bliver i vor tid yderligere *depersonaliseret* i og med anvendelse af *skrivemaskiner*, herunder computere, hvor bogstaver og tegn ikke mere formes gennem et genskabelsesforløb, men printes af

færdige *typer* ved tryk på ensartede taster på et tastatur. Et bogstav *artikuleres* ikke, men bliver til en type der bruges til at artikulere ord med.

Sprogtegnets natur og kultur

Vores moderne retskrivningsnormering kan let give os det indtryk, at sproget består af et lukket og endeligt sæt af mindstetegn, nemlig bogstaver og tegnsætnings-tegn, der kan kombineres til ord, der kan kombineres til sætninger, der kan kombineres til afsnit, der kan kombineres til tekster.

ROMAN JAKOBSON har generaliseret denne opfattelse til at gælde sproget som system og princip ved at formulere, at sproget består af

- dels et sæt elementer
- dels et system af procedurer for selektion og kombination af disse elementer.

I vores nuværende skriftsystem, hvor vi anvender latinske bogstaver, virker det som om at de mindste elementer, bogstaverne, ikke betyder noget hver for sig eller i forhold til hinanden.

Et ord derimod forbinder vi betydning med, også hvis vi måske ikke lige kender betydningen af et ord i teksten, så kan vi få betydningen oplyst ved ordbøger eller andre mennesker. Sommetider kan vi ligefrem gætte betydningen af et ord, fx ud fra at ordet består af orddele, som vi kender (fx: 'skrive-maskine'), eller ud fra den sammenhæng ordet står i i teksten (fx: 'dronningen er regent i Danmark'), eller ud fra den sammenhæng der er mellem teksten og konteksten (fx: ordet 'busseronne' ledsaget af (et billede af) en busseronne). Ganske vist har mange ord mere abstrakte betydninger og forskellige betydningsmåder end de nævnte; således er ordklasseinddelinger bl.a. baseret på ordenes betydningsmåder. Men ord har betydninger, bl.a. i den forstand at de kan oversættes fra et sprog til et andet. Sætninger har også betydning, således kan en sætning karakteriseres som "en helmening", ligesom en tekst har betydning som et sammenhængende "budskab" eller en hel fortælling.

Ord, sætninger og tekster opfatter vi som sproglige ytringer med betydning og mening; og betydning og mening som hænger nøje sammen med den specifikke form som ordet, sætningen og teksten har: udtryksformerne hænger for vores bevidsthed sammen med betydnings- og meningsindhold. Strukturalisterne har brugt

denne forestilling som baggrund for at definere sprogtegn generelt som en relation mellem et udtryk og et indhold, nærmere bestemt en enhed af et artikuleret og distinkt udtryk og et artikuleret og distinkt indhold. Forholdet mellem et tegns udtryk og indhold er af samme tradition blevet betegnet som arbitrært eller vilkårligt (forstået i modsætning til motiveret eller analogisk) og som alene bestemt ved konvention (herved forstås at sprogbrugere “er blevet enige om” at de distinkte udtryk har netop de distinkte betydninger).

Der er selvfølgelig meget rigtigt i den betragtning, at sproglige udtryk betyder hvad de betyder, *fordi* sprogbrugerne forbinder dem med de betydninger, og hvis sprogbrugerne var enige om at bruge andre udtryk til de betydninger, så var det disse andre udtryk der dannede tegnforbindelse med de betydninger. Det virker tilsyneladende indlysende, når vi betragter to sprog som fx engelsk og dansk, at nogenlunde samme indhold udtrykkes forskelligt på de to sprog. Det samme gør sig gældende når vi sammenligner det nuværende danske skriftsprog med tidligere epokers skriftsprog, i særdeleshed når vi sammenligner runetekster med latinskrift-tekster. I den forstand er det indlysende rigtigt at der ikke består et deducérbart forhold mellem et sprogtegn udtryk og dets indhold.

Men denne erkendelse af tegnrelationens sociale afhængighed bliver til en gold fundamentalisme, hvis dermed alle andre afhængigheder ekskluderes fra opmærksomheden, og helt galt bliver projektet, når det end ikke formuleres som tegnrelationens sociale afhængighed, men som sproget selv, en struktur sui generis (Hjelmslev). Idealistisk kunne vi kalde denne sprogkonception.

For 25 år siden formulerede jeg i mit speciale en kritik af den fundamentalistiske strukturalisme – “den immanente lingvistik” – hvor jeg udover en påpegning af at disse skoler (københavnerskolen og chomskyanismen) ekskluderede nogle vitale, væsentlige og interessante sprogproblemer fra lingvistikens videnskabelige felt, desuden påpegede at projektet end ikke holdt på skolernes egne betingelser. Til trods for at de fundamentalistiske teser og metoder stadig reproduceres som fagligt autoriseret sprogvidenskab på danske sproginstitutter, skal jeg dog ikke her bruge mere tid og opmærksomhed på dette projekts absurditeter, men i stedet dyrke vores opmærksomhed om nogle væsentlige egenskaber ved vore sprog og sprogevnere, som ellers er i fare for at forfalde, men som ved dybere opmærksomhed kan blive en kilde til menneskelig udvikling og mellemmenneskelig forståelse. Pol-emisk formuleret: Det er for min dialektiske tradition vigtigere at

forstå og udvikle menneskesprog end det er at reducere sprog til maskinel kommunikation. Dialektisk formuleret lyder det anderledes, herom senere.

Ord og sætninger – leksikon og grammatik

Et ord kan forstås som en bestemt udtryksartikulation der i et givet sprogsamfund konventionelt forbindes med et bestemt betydningspotentiale, en indholdsartikulation.

Sammensatte ord og sætninger af ord har tydeligvis betydninger der, udover helhedens konventionelle betydning, også bestemmes af de ord der indgår i helhederne. Når fx et træ med æbler kaldes et æbletræ, så er der en vis analogisk logik i at et træ med pærer kaldes et pæretræ; og når elefanten spiser græs, så er det nogenlunde samme handling koen udfører når koen spiser græs. De ord der indgår som dele i helheder er med til at bestemme helhedens betydning. En grammatik er således (en beskrivelse af) fungerende analogier i et sprog. Udtryk, der indeholder mere end ét ord, har tydeligvis ikke blot en arbitrær relation mellem udtryk og indhold men har betydninger der også er motiveret af betydningen af de delta-gende udtryksdele. Et sprogligt tegn der omfatter flere ord, er således ikke defineret som blot og bart en arbitrær, konventionel relation mellem det artikulerede udtryk og det artikulerede indhold, men er også defineret ved udtryksdelenes indholdsrelationer. Udtryksdelene har betydninger der analogiseres med i udtryks-helhedens betydninger.

Morfem og morfologi

Når dette er så indlysende kunne man rejse spørgsmålet, om ord der ikke består af andre ord, virkelig blot har et arbitrært forhold mellem udtryk og indhold, eller om der også her er motiverende analogier fra delenes betydninger eller udtryks-indholds-relationer, selvom delene ikke direkte opfattes og bruges som selvstændige ord.

Morfologi kaldes den disciplin der beskæftiger sig hermed. Jo, svarer den strukturalistiske morfolog, ordene består af morfemer der er de mindste sproglige udtryksformer med formbestemt udtryks-indholds-relation, og det er disse morfemer der er ordenes, sætningernes og teksternes mindstetegn og byggeklodser.

Ordet 'morfologi' er et sammensat fremmedord, der består af delene 'morf' & 'o' & 'logi', der hver for sig og sammen fint kan oversættes til mere vanlige danske ord og orddele: 'morf' betyder 'form' (og vi kan her bemærke, at de to udtryk består af de samme bogstaver, blot med ombytning af f og m, således at der her er

visse ligheder i de to forskellige, men ensbetydende udtryk); ‘logi’ betyder ‘lære’ og er beslægtet med fremmedordene ‘logik’ og ‘logos’ (også her kan vi bemærke en lighed i de forskellige udtryk, nemlig l); den lille del ‘o’ har en lidt anderledes betydningsart, som vi kan kalde forbinder- eller relator-betydning: ‘o’ betyder eller indikerer, at ‘morf’ og ‘logi’ skal forbindes med hinanden på en bestemt måde; på mere vanligt dansk svarer ‘o’ til sammensætningsforbinderne (eller relatorene) ‘s’ og ‘e’, ofte kaldet “fuge-s” og “fuge-e”, som vi fx bruger i ‘betydning-s-lære’ og ‘bøg-e-blad’; vi kan også bruge ‘(e)n’ som fx i ‘ros-en-knop’, og vi kan forbinde delene direkte uden forbinderudtryk, som fx i ‘form-lære’ og ‘ord-del’. Den lille fremmedordsdel ‘o’ er et udtryk med et indhold og er i den forstand et sprogligt tegn, ligesom ‘s’ og ‘e’. Vi kan sige, at disse udtryk bruges til at tydeliggøre forbindelsen eller relationen mellem to (eller flere) andre udtryk og deres betydninger i sammenhængen; og vi kan se af eksemplerne, at vi undertiden ikke finder det nødvendigt at bruge dem, men lader den direkte sammenføjning af delene tale for sig selv. Dette fænomen, at et udtryk kan bruges til at tydeliggøre forbindelsen mellem andre udtryk, men ikke altid behøves, fordi sammenføjningen eller sammenstillingen (syntaksen) gør relationen tilstrækkelig tydelig, viser sig ved nærmere eftertanke at være et mere generelt træk ved sprogtegn og ikke kun en egenkab ved orddelsforbindelser. Fx kan vi sige og skrive: “Eva gav Adam æblet” og med det udtrykke nogenlunde samme betydning eller indhold som når vi siger eller skriver “Eva gav æblet til Adam”. Det lille ord ‘til’ bruges i den sidste ytring til tydeliggørelse af at Adam skal forstås som modtager af det æble som Eva giver; ‘til’ har altså her en relator- eller forbinder-funktion og betydningstype der minder meget om ordsammensætningsforbinderne ‘o’, ‘s’, ‘e’ og ‘(e)n’. Og ligesom vi på ordniveauet undertiden kan undvære et direkte udtryk for relationen kan vi det undertiden også på sætningsniveau, når relationerne fremgår implicit tydeligt nok. Det vil være forkert at sige, at udtrykket (1) “Eva gav Adam æblet” entydigt betyder det samme som (2) “Eva gav æblet til Adam”. Den samme syntaktiske form (1) kan nemlig bruges til at udtrykke to yderligere grammatiske relationer ud over (2) nemlig:

(3) “Adam gav æblet til Eva”, og (4) “Adam gav Eva til æblet”. (3) ville være en naturlig eksplicitering af (1) i en sammenhæng hvor vi vidste, at Adam havde et æble og stod overfor at give det videre til Anna, Børge, Cecilie, Dennis eller Eva; thi så kunne der være grund til at placere modtageren (dativobjektet) forrest i sæt-

ningen, selvom jeg dog nok ville foretrække en ekstra eksplicitering som fx (5) “Det blev Eva Adam gav æblet (til)” eller (6) “Eva fik æblet (af Adam)”.

Overalt i sproget har vi at gøre med mere og mindre *redundans* i forholdet mellem udtryk og indhold, og overalt er det eksplicite udtryk kun delvis indholdsbestemmende ligesom kun dele af intenderede indhold udtrykkes explicit. Og hvis det ikke var sådan kunne børn ikke lære sproget og vi voksne kunne ikke give nye erfaringer sprog eller lære af andre.

Ord og sætninger har betydning, og visse ord-dele har det. Orddele som ikke direkte kendes som selvstændige ord, men som ligesom ord kendes som en relativ vanlig udtryks-indholdsrelation, kaldes traditionelt for et *morfem*, som vel passende kan oversættes til en form-enhed. Ovenfor eksemplificerede jeg nogle bindemorfemer, som kan bruges til at forbinde to eller flere selvstændige ord til en ord-enhed. Udover bindemorfemer eller sammensætningsmorfemer kan vi nævne to vigtige morfemkategorier, nemlig aflednings- og bøjnings-morfemer, som må forstås og bruges i sammenhæng med den fjerde (eller nulte) morfemkategori, rod-morfemer. Det karakteristiske ved afledningsmorfemer eller *derivativer* er, at de bruges til at indikere ordets ordklasse. Når de kaldes afledningsmorfemer, er det nok fordi de typisk bruges i ord, hvor roden plejer at implicere en anden ordklasse, som fx ‘ven-lig’, hvor roden ‘ven’ kendes som et navneord og hvor ‘lig’ transformerer navneordet til et tillægsord. ‘lig’ er således et derivations- eller afledningsmorfem, og her har vi et derivativ som er så lig et kendt selvstændigt ord, at vi kan gennemskue betydningssammenhængen: ‘hun er lig en ven’ eller ‘hun ligner en ven’: ‘hun er venlig’. Et sådan afledningsmorfem ligner jo meget en ord-sammensætning, og sådan set vil det ved nærmere studier vise sig, at også mere obscure eller mindre transparente morfemer har væsentlige ligheder eller analogier med prototypiske ord. Det er fx tydeligt nok, at bøjningsmorfemerne (flexiverne) til indikation af ‘bestemthed’, ‘ental’ og ‘køn’ på nudansk ligner tilsvarende selvstændige ord, nemlig de ubestemte kendeord, ‘en’ og ‘et’: en fod, fod-en, et hus, hus-et. Der er også en tydelig lighed imellem verbernes fleksivmarkering af ‘nutid, aktiv, indikativ’ og det prototypiske verbum ‘er’: ‘løb-er’, ‘spis-er’, ‘skriv-er’. Og en person, der løber, kan vi kalde ‘en løber’, hvorved endelsen ‘er’ her må fortolkes som en afledningsendelse, der sammen med en verbalrod gør ordet til et navneord, der betegner den der udfører handlingen. “Der var en løben og en skrigen” viser eksempler på en anden omdannelse eller afledning af et verbal til et navneord der betegner handlingen som en igangværende proces og hvor der jo er noget tyde-

ligt navneordsagtigt ved endelsen 'en'. Og sættes verbalroden direkte sammen med navneordsendelsen for 'ental, bestemt, intetkøn' eller foranstilles den tilsvarende ubestemte artikel har vi fx 'et løb, løbet', 'et råb, råbet', 'et kald, kaldet', 'et køb, købet'. Men der er mange verber der ikke sådan lader sig tingsliggøre, fx vil vi ikke så selvfølgelig forestille os 'et spis, spiset' for vores indre blik, men vil her foretrække ekstra derivativer som 'en' eller 'eri': 'en spisen, spiseri'. Ej heller går 'et skriv' så bekvemt som 'en skrivning', 'et skrift' eller 'en skrivelse', men kunne der ikke ligge en vis anskuelig udtrykskraft i "Hun skrev hele afhandlingen i et skriv"?

Vores sprog er fyldt med analogimuligheder, og hvilke der nu kan og bør bruges aktivt er et interessant spørgsmål, der er værd at diskutere nærmere, men som desværre ofte blokeres af autoritære personer, der uden at give særligt gode grunde herfor mener at vide hvad man kan og ikke kan sige og skrive på dansk. Jeg finder det sprogevelnetligt og kreativt, når børn fx danner datid med fleksiverne '-te' og '-ede' konkurrerende (sideløbende) med den mere derivative eller omlydende stærke bøjning: 'de spisede, spiste, spes' i analogi med *Retskrivningsordbogens* "fise, -ede *el.* -te *el.* fes, fiset *el.* fist *el.* feset". Analogidannelser er sprogets væsen, og analogidannelse sammen med leksikalsk hukommelse og føling med sprogets musik er væsenstræk ved sproglig kompetence og basalt mere vigtig at livligholde end den stive, bornerte korrekthed i forhold til byråkratiske normer. Det er vigtigt at sproglæreren og -teoretikeren ikke forfalder til at tro at facitlisten er det vigtigste og alt andet er fejl.

En særlig gruppe af morfemer defineres traditionelt mere ved deres position i ordet end ved deres betydningsart, nemlig de såkaldte præfixer, som fx '*bestemme*', '*ind-se*', '*u-normal*', '*gen-kende*', '*bi-falde*', '*mellem-folkeligt samvirke*', '*u-af-gjort*', '*u-mis-for-ståelig*', '*hu-kommelse*', '*a-politisk*', '*in-formel*', '*kom-munikation*', '*kon-firmation*', '*eks-empel*', '*im-plicit*', '*a-spekt*', '*pro-spekt*', '*per-spektiv*', '*bi-skop*', '*epi-skop*', '*tele-skop*', '*a-parte*', '*trans-port*', '*international*'.

De er alle nært beslægtede med adverbier og forholdsord og kan i princippet sammenlignes med navneordenes suffixale entalsflexiver, der er produceret i analogi med foranstillet artikel. Men for præfixerne gælder at de har så betydeligt forandrede funktion, at de passende kan betegnes som betydningsderivativer i modsætning til de suffixale ordklasse-derivativer.

Fonem og grafem

Som det ses af ovenstående har også orddele, der ikke nødvendigvis kendes som selvstændige ord, en signifikant betydning knyttet sammen med den specifikke udtryksform. Så langt og så vidt er der en vis overensstemmelse mellem strukturalisterne og dialektikerne, omend forholdene unægteligt formuleres og konciperes ret forskelligt.

Men nu kommer vi til det niveau, som strukturalisterne kalder **fonem**-niveauet og som vi i vores skriftform kan jævnføre med bogstav-niveauet, ikke som en entil-en-relation, men som en quasi-ækvivalent relation.

Strukturalisterne definerer morfemet som det minimale tegn, altså som den mindste enhed af udtryks-indholds-relation. Fonemerne, derimod, defineres som det minimale sæt af udtrykselementer eller figurer, som i et givet sprog bruges til at skelne tegnene fra hinanden, men som ikke selv har nogen indholds betydning. Antallet af fonemer i dansk er der ikke autoriseret eller faktisk enighed om, men tallet ligger vel omkring 39. Til sammenligning indeholder vores nuværende alfabet 29 bogstaver, mens det klassiske runealfabet, futharken, indeholdt 24 runer.

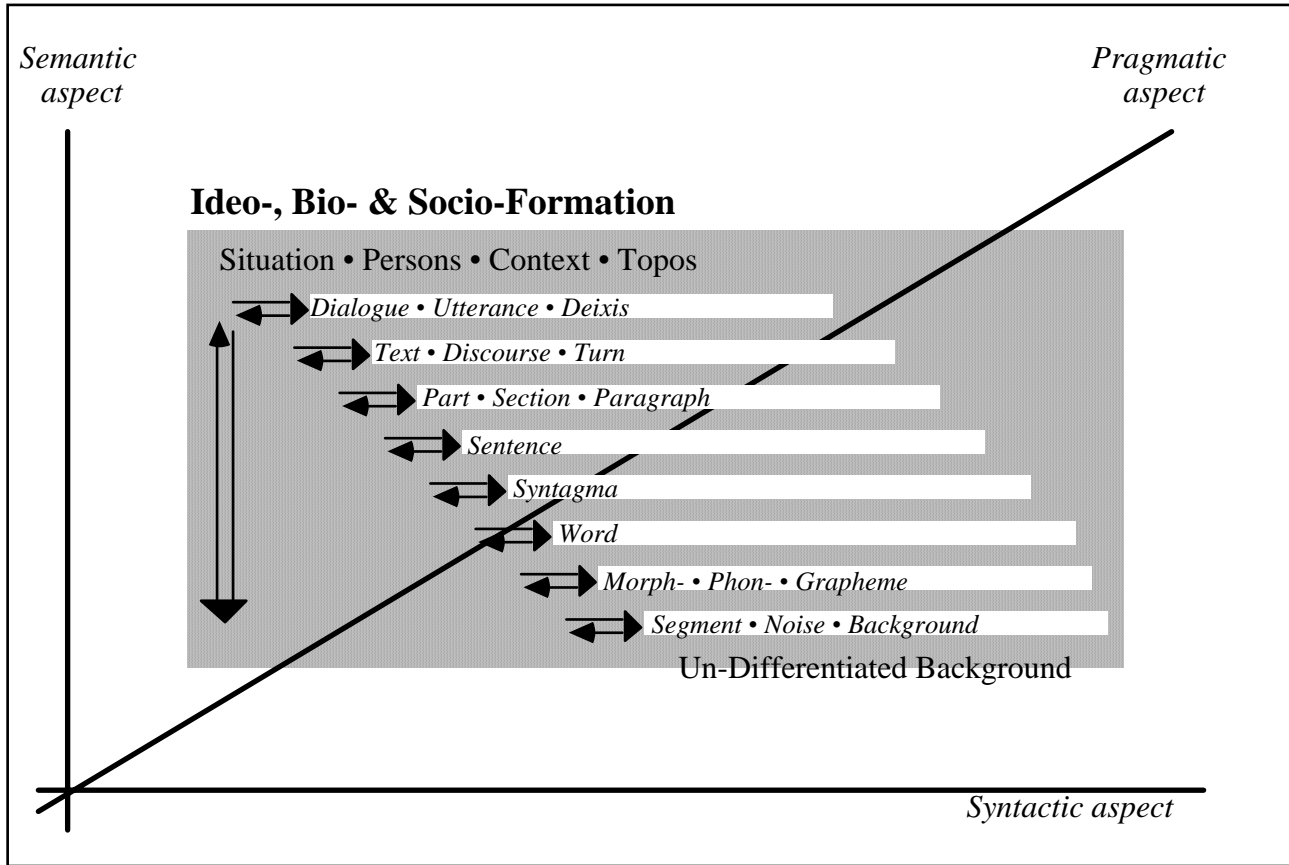
Fonemerne såvel som grafemerne er imidlertid ikke så betydningsløse eller arbitrære, som strukturalisterne og for den sags skyld de fleste nulevende mennesker vil gøre dem til. Jeg vil undervejs i dette skrift vise, at der er gode grunde til at morfemer og ord består af de fonemer og grafemer, som de nu - og tidligere - "består af", at der fx er gode grunde til at 'moder' begynder med 'm' og at 'fader' begynder med 'f'.

Eller med andre ord: bogstavernes former og fonemernes artikulation har en dyb motivationssammenhæng med hvad de ord, de indgår i, betyder. Fonemerne og grafemerne medkonstituerer morfemerne og ordene, som bl.a. bruger de fonemer og grafemer fordi disse har en passende betydning med sig. I dette ligger også, at der er visse analogirelationer mellem sproglyd og sprogskrift.

Men igen som omtalt på de øvrige niveauer: der er naturligvis ikke tale om en mekanisk deduktions-relation, men netop om dialektiske determinationer med skiftende og hensynsfuld dominans, hvor de individuelle udtryk afpasses de økologiske omstændigheder.

Dialektisk Hierarki

Dialektisk Hierarki

I dette afsnit har jeg omtalt tekst, sætning, ord og morfem som sprogtegn af forskellig udstrækning, som forskellige tegn-niveauer. Hver enhed er en helhed konstitueret af mindre enheder fra de lavere niveauer. Hver enhed er en helhed af udtryksartikulationer der forbindes med betydnings- og menings-indhold. Om der i sproget er nogen mindsteenhed der ikke forbindes med menings- og betydnings-indhold, er tvivlsomt; det er ihvertfald et definitionsspørgsmål, men om det ontologisk er sådan, tvivler jeg på. Opadtil er det også indviklet at definere grænsen for sprog, hvor man måske godt kan sige at kommunikationssituationen i en vis foreløbig forstand er den ramme hvori sproglige ytringer får og har deres betydnings- og menings-relationer. Herom handler det næste afsnit

Sprogets kommunikative væsen

Sproget kan defineres som et menneskeligt meddelelsesmiddel, der består af systemer af talte og skrevne tegn og symboler, der af deltagerne i et sprogsamfund forbindes med brug, betydninger og meninger, som deltagerne deler med hinanden. (Fremmedordet ‘kommunikation’ (com-mun-i-ca-tion) svarer meget godt til denne definition, i og med at det etymologisk betyder ‘med-dele-lse’. Meddelelsesfællesskabet eller sprogsamfundet kan passende kaldes en ‘kommune’, selvom dette udtryk i dagens Danmark mest bruges til at betegne en juridisk defineret statslig forvaltningsenhed.)

At meddele og dele med hinanden er sprogets *raison d'être*, selvom dette væsensaspekt undertiden overlejres af intentioner om at kontrollere hinanden og at underlægge nogle mennesker under andre. K.E. Løgstrup sagde, at sproget er ingens. I min dialektiske tradition vil vi foretrække at sige, at sproget altid er nogens og altid mere nogens end andres. Fynsk er mere fynboers sprog end det er københavneres, og mere københavneres end det er englænderes. Nutidens avissprog er mere nutidens sprog end vikingernes og runesproget er mere vikingernes sprog end nutidsdanskernes. Hvad der er det rigtige sprog bliver for ofte diskuteret eller bestemt uden at det egentlig kommer frem hvis sprog det handler om, og uden at dette er underforstået på fælles måde. Dette århundredes strukturalistiske lingvistik har gjort en dyd af at beskrive og bestemme sprog uden at diskutere hvis sprog, der således bestemmes og beskrives, og uden at diskutere hvordan og hvorfor beskrivelsen og bestemmelsen bør påvirke og udvikle bestemte sprogbrugeres sprog. Enhver beskrivelse af et sprog er en intervention i sproget, såvel som enhver sprogbrug iøvrigt er det. Strukturalisterne har sammen med den moderne stat og byråkratiet søgt at fastlægge et sprogsystem og regelsæt, der både er ingens og alles, anonymt og neutralt, og har skabt en forestilling om og en konstruktion af “sproget selv”, som om sproget er en mekanisme i sig selv. Den store engelske lingvist G.Leech har formuleret lingvistens neutrale position meget tydeligt som den neutrale dommer, der ved hvad der faktisk siges og hvad det faktisk betyder, mens taleren og lytteren er partiske og begrænsede af henholdsvis talermening og lyttermening. Sprognormering er altid sammenvævet med sociale magtforhold, så det er ikke så underligt, at man igennem tiderne har forbundet sprogtegn med magt eller magi: der er en magisk eller mægtig kraft forbundet med sproglige ytringer. Men hvor man i tidligere tider givetvis tydeligt kunne kende sammenhængen mellem social og sproglig magt, så er der noget forunderligt overtroisk ved den mo-

derne lingvists tro på, at sproget har en magt (magi) i sig selv og eksisterer uafhængigt af brugen af sprog. Det svarer til, at der er mennesker og økonomer der tror, at penge har en værdi i sig selv og danner et selvstændigt værdisystem, der er uafhængigt af menneskelige intentioner og vilje. Det 20. århundredes nymagiske neutrale værdisystemer går ind i hovedet på masserne, men hvordan det hænger sammen med virkeligheden går hen over hovedet på de fleste. Men hvis mennesker tror på at det er virkeligheden for andre mennesker, og at der ikke er andet at gøre, hvis man vil virke normal, så underkaster man sig disse spille-regler og spiller de roller, så virkeligheden, den sociale menneskevirkelighed, mere og mere domineres af sådanne rollespil. At mennesker så bliver syge i sind og krop af at handle i modstrid med deres mere eksistentielle identitet, at mennesker bliver ensomme af at handle og behandle hinanden som roller og at samfund og natur bryder sammen under overgrebets jernkors, har her ved århundredets udgang skabt en tydelig polarisering mellem “de mægtige mænd med de voldsomme maskiner” og en “demokratiserende økologisk fredelig bevægelse”.

Sprog dannes af mennesker der bruger det i deres vitale fælles relationer. Sprog implicerer fælles interesser, hvor interesser kan oversættes til mellemværende. Basalt hviler sprog på tre aspekter af fælles interesse: nemlig a) deixis, b) metafor og c) modalitet. De tre aspekter hænger uløseligt sammen og jeg skal prøve at vise hvordan.

Metafor

Vi har talt om at ord betyder noget, at et ordudtryk har et betydningsindhold, at fx udtrykket “et hus” betyder eller har begrebsindholdet ‘et hus’. Dette begrebsindhold kan jeg let tegne et stiliseret billede af, et billede der i lignende kulturkredse ville blive genkendt som et hus. Såvel ordet som tegningen refererer til noget i virkeligheden som vi genkender, også i den abstrakte og stereotypiske form, som ordet og tegningen er. Ordet og tegningen forstår vi i dette eksempel som en metafor, dvs et udtryk for noget andet end udtrykket selv: hverken ordet eller tegningen er jo et hus, men bruges til at ihukomme forestillingen om et hus. Tegningen ville ikke være metaforisk (på samme måde) hvis det var en original, kunstnerisk tegning eller et maleri af et hus. Så ville tegningen eller maleriet så at sige være lavet med henblik på at man skulle være opmærksom på tegningens eller maleriets særlige kvaliteter som objekt for betragtningen. (Naturligvis kan sådanne billeder udmærket fortælle historier og være metaforiske, men det er lige nu en anden historie.)

Min mening med at bruge ordet 'et hus' og tegningen af et hus er i mit eksempel at bruge det ene eller det andet udtryk for at gøre forestillingen om et hus nærværende, at trække noget frem af hukommelsen. Hvad vi i et sprogsamfund bruger af ord til at trække noget frem fra hukommelsen med, er sådanne ord som er blevet til symboler for mere eller mindre generaliserede hukommelsesfelter, hukommelsesfelter der er blevet etableret gennem erfaringer med såvel ordudtryk som de fænomener som de har været knyttet sammen med. Men beder jeg ejendomsmægleren om en tegning af et specifikt hus, så er det en anden form for tegning jeg efterlyser, og givetvis får: nemlig en tegning der er signifikant analog med det specifikke hus, jeg søger oplysninger om. Denne tegning er selvfølgelig en tegning af et hus, og netop en meget mere fyldig tegning end mit stiliserede, mere almene hus. I den ene forstand er ejendomsmæglerens tegning rigere på specifikke informationer, i den anden forstand lukker den af for informationer. Hvor vores gode ord 'hus' rummer et utal af huse af meget forskellig form og indretning, så rummer den tekniske tegning kun en enkelt (type) af disse. Vores erfarings- og forestillingsrige hus kan vi dog også "beskrive" nærmere ved hjælp af andre ord, også selv om alle disse andre ord hver for sig er ligeså almene og uspecifikke som ordet hus. Løgstrup karakteriserer udmærket dette forhold som ordenes vidde og prægnans: i og med at vi forstår, at ordene skal opfattes som metaforer, kan vi af deres hver især vide betydningsindhold forestille os, hvordan deres sammenhængende og dermed mere specifikke eller prægnante indhold kan være til på én gang. Af viddernes konjunkturer kreerer vi et specifikt univers, en specifik eller prægnant helhedsforestilling. Men dette beror netop på at vi kreativt & congenialt formår at forstå ordene metaforisk, at vi formår at overføre relevante hidtidige erfaringer med ordene på en passende måde.

Denne underfulde metaforiske (metaforiserende og forstående) evne er en almen forudsætning for levende, naturlige sprog. I stilistikken taler man også om metaforer, men dér som en *særlig* form for overført sprogbrug. Selvom såvel stilistikken som dens særlige form for metafor-opmærksomhed er værd at få forstand af, så er det dog for et grovkornet kodesprog at regne ved siden af den almene sprogbrugs universelle metaforiske aspekt. Og sammenlignet med de sølle elektroniske databaser der allerede er lavet og nogensinde bliver lavet, så er menneskers erfaringer med de basale ord uendeligt rigere, ligesom de nok så opspeedede elektroniske procedurer til selektion og kombination af den aktuelt relevante betydning og udtryksform er lysår langsommere end menneskets produktion og tolk-

ning af sproglige ytringer. (PS: Jeg ved godt at lysår er et længdemål, men ordet passer metaforisk godt i sammenhængen.)

Men hvordan bliver det metaforiske sprog til? Her vil jeg fortælle lidt om deixis og modalitet, som begge er impliceret i metafor-evnen og som begge implicerer metaforevnen.

Modalitet

Modalitet kan vi passende indkredse med udgangspunkt i de såkaldte modalverber og modaladverbier. Verber som fx 'bør', 'vil', 'kan', 'skal' og 'må', samt adverbier som 'gerne', 'jo', 'vist', 'nok', 'desværre', 'heldigvis', 'sikkert' og 'måske' bruger vi til at give ytringer et særligt aspekt, som en indikation af udsagnets virkelighedsstatus. Hvis vi sammenligner nedenstående ytringer, kan vi indse at de alle forbindes med det samme meningspotentialer, samme metafor eller indhold, som er udtrykt i den første ytring, men at de hver især giver dette fælles indhold en særlig status:

- (6) *Eva gav æblet til Adam*
- (6a) *Eva burde give æblet til Adam*
- (6b) *Eva ville give æblet til Adam*
- (6c) *Eva kunne give æblet til Adam*
- (6d) *Eva skulle give æblet til Adam*
- (6e) *Eva måtte give æblet til Adam*

og med adverbialer:

- (6f) *Eva gav gerne æblet til Adam*
- (6g) *Eva gav jo æblet til Adam*
- (6h) *Eva gav vistnok æblet til Adam*
- (6i) *Eva gav desværre æblet til Adam*
- (6k) *Eva gav heldigvis æblet til Adam*

og med både modalverber og modaladverbier:

- (6m) *Eva ville gerne give æblet til Adam*
- (6n) *Eva ville desværre give æblet til Adam*
- (6p) *Eva ville heldigvis give æblet til Adam*

Den første ytring (6) er i en vis forstand basisytring for de øvrige: den bruges til at udtrykke en handling med, som om denne handling faktisk har fundet sted, og denne forestilling er impliceret i forståelsen af de øvrige ytringer. Ytringerne (6a-e) fortæller os om den samme handling, men i stedet for at fortælle om den faktisk blev udført, fortælles der noget andet om handlingens virkeliggørelse, der indikeres andre logiske forhold til handlingen. De forskellige logiske indikationer er forenelige med handlingens faktiske udførelse, hvilket vi kan indse ved at fortsætte de fem fortællinger med:

(7) “... og det gjorde hun så”,

der jo betyder det samme som “Eva gav æblet til Adam”. Den logiske forenelighed kan vi også indse ved at fortsætte fortællingen i (6) med hver af de andre fortællinger som fx således:

(8) “Eva gav æblet til Adam, for det burde / ville / kunne / skulle / måtte hun gøre”.

Udtrykket *basisytring* kunne i sammenhæng med udtrykket *modalverbum* forlede nogen til at tro, at basisytringen ikke har modalt indhold, ikke indikerer modalitet. Det er imidlertid indlysende at den netop udtrykker en væsentlig og stærk modalitet, nemlig fact-icitet. Og denne modalitet betyder jo ikke at handlingen faktisk fandt sted, men bruges til at udtrykke forestillingen om en sådan handling som om den fandt sted. Det samme gør sig gældende i de øvrige udtryk, fx (6a). Denne formulering implicerer forestillingen om at Eva burde gøre det, men det er ikke nødvendigvis sandt at hun burde. De forskellige modaliteter, inklusive facticitets-modaliteten, bruges til at udtrykke forskellige forestillinger om handlinger og deres logiske forhold til virkeligheden; men om de er sande eller ej må vi finde ud af på anden vis. Og selvom en person ytrer (6) kan hun eller han sagtens ved siden af indikere andre modaliteter, der dominerer ‘som-om-faktisk’-modaliteten, ja endog direkte udtrykker en negering, som fx ved med stemmeføring og mimik at sige “Eva gav æblet til Adam” på en sådan måde, at personen tydeligt indikerer at det opfattes som den mest utænkelige løgn, eller på en sådan måde at det opfattes som et spørgsmål, eller et ønske, eller en nødvendighed, eller en formodning.

De forskellige sproglige udtryk forbindes med betydningspotentialer. Det metaforiske aspekt af sproget handler om at udtryk forbindes med noget der minder om

det som de plejer, mens det modale aspekt handler om hvordan dette noget forholder sig til virkeligheden. Det deiktiske aspekt handler om det mere direkte, aktuelle virkelighedsforhold. Dette vil jeg fortælle lidt nærmere om.

Deixis

Deixis er en nøglekategori i dialektisk sprogteori.

Deixisaspektet handler om sprogets og tegnenes sammenhæng med kommunikations-konteksten, personer, tid, sted, logikker, medier og objekter. Vi kan sige, at deiktiske træk i en tekst, i en sproglig ytring, bruges til at koordinere text og context.

Ordet *deixis* betyder noget i retning af 'at pege', og det er måske et meget godt udgangspunkt for forklaring og forståelse af dette klassiske begreb og levende fænomen. Det er en velkendt erfaring, at vi, fx med pegefingern, kan pege på noget der er tilstede i vores fælles rum for at gøre en anden opmærksom på dette noget. Fingeren bruges som et deiktisk middel til at henvise til fx et bestemt hus. Fingeren betyder ikke hus, men bruges *gestisk* til at flytte partnerens opmærksomhed med, via fingeren videre i fingerens retning til huset. Min hund misforstår denne deiktiske funktion: når jeg peger hen mod døren med min strittende pegefingern, så går hunden ikke hen til døren, men kommer måske hen til mig og snuser til fingeren, hvis den da overhovedet bliver opmærksom på fingeren.

Der er tale om flere meddelte opmærksomheder og interesser, også når vi bruger relativt simple og naturlige deixismidler til kommunikation. Hvis jeg bruger fingeren til at pege med, så må jeg sørge for at min partner bliver opmærksom på fingeren, ser på fingeren; jeg må gøre fingeren så interessant fremtrædende i situationen, at partneren ser på fingeren. I en vis forstand må jeg i første omgang gøre fingeren til objekt for opmærksomheden. Kommunikationsmidlet, eller -mediet, er for en stund objekt for at kunne bruges som middel til at rette opmærksomheden på et andet objekt. I en dybt væsentlig forstand er dette middelbare objekt tydeligt forbundet med mig, forbundet med subjektet for tegngivningen, både i den forstand at det er min handling (i dette eksempel er fingeren en del af min krop), og i den forstand at det er min vilje og intention, der bestemmer handlingen i den aktuelle situation. Min finger kan naturligvis sagtens blive objekt for en andens opmærksomhed ved et tilfælde, dvs uden at jeg gør noget særligt for at gøre opmærksom på fingeren, ligesom jeg sagtens kan gøre en hel masse for at gøre en anden opmærksom på fingeren, uden at det tilfælde opstår, at den anden deler min opmærksomhed om fingeren.

Mig og den anden skal dele opmærksomheden om kommunikationsmidlet som et fælles objekt, for at det kan blive et kommunikationsmiddel. Dette er et vigtigt træk ved sproget som kommunikationsmiddel: Vi må dele en opmærksomhed om sproget som objekt. Det kan synes banalt, men flere store afhandlinger om sprogteori indledes med bemærkninger om, at det er svært at lave teorier om sprog, dvs. gøre sprog til objekt for videnskabelige betragtninger, fordi det er sprogets naturlige væsen at være middel og ikke objekt, at unddrage sig opmærksomheden (cf. fx. Hjelmslev).

Så selv (eller især) blandt akademiske sprogteoretikere er der tilbøjelighed til at overse, at sprogets væsen er at være objekt for meddelt opmærksomhed, for at sprog kan fungere som middel i kommunikation om også andre objekter. Forholdet er ikke en kausal-relation, men en dialektisk relation: for at blive og vedblive med at være et objekt for meddelt og interesseret opmærksomhed, må det objektive sprog være erfaret som et fælles interessant meddelelsesmiddel. Det er en grund til at børn lærer sprog, og det at børn lærer sprog er en god grund til at antage, at der et dialektisk forhold mellem sprogets objektive udtryk og disse udtryks middelbare funktioner som meddelelsesmidler. Forholdet mellem tegns udtryk og indhold er levende og interessant motiveret som kommunikationsduelige relationer, og det er vildledende at betegne forholdet som arbitrært og vilkårligt.

Fra tegnet som objekt skal vi videre til det eller de objekter som det viser hen til, for at tegnet bliver et henvisende tegn, der i kommunikationen, i den menneskelige henvendelse, bruges til at indikere noget udover tegnet, som vi vil dele med hinanden.

Henvisning og henvendelse, hensigt og hengivelse, hensyn og magt.

Henvisning og henvendelse er K.E. Løgstrups velformede betegnelser for tegndialektikken, tegnet bruges i henvendelse til henvisning, uden henvendelse er det ikke et sprogtegn og uden henvisning ej heller. Men hverken henvendelse eller henvisning, eller henvisning og henvendelse, eksisterer uden hensigt og hengivelse, for at bruge Løgstrups poetiske matrice videre. Det objektive tegn er hverken henvendelse eller henvisning uden personer der skaber dette forhold, giver sig hen til at interessere sig for hvor den anden sigter hen med tegnet, henvendelsen og henvisningen. Om det er interessen og opmærksomheden om henvendelsen, henvisningen, hensigten eller hengivelsen der dominerer i den aktuelle kommunikati-

on er et historisk spørgsmål, såvel som personernes vilje-, følelse- og tankepotentiale er bundet af historiske afhængigheder af større og mindre personlig frihed og tvang.

Når Løgstrup siger at sproget er ingens og at det er vort held, for så er der ingen der bestemmer over vort sprog, så har han ikke mere ret end Karl Marx, når denne siger, at varebyttets værdidannelse beror på deltagernes godkendelse og accept af bytteforholdet. Eller når Jürgen Habermas definerer den herredømmefri kommunikation som kommunikationens forudsætning, eller når den nydelige og populære H.P. Grice foreskriver som universelle grundprincipper (maximer) for sproglig interaktion, at vi må gå ud fra at tegnet eller ytringen er ærlig, relevant, entydig og samarbejdsorienteret, så udtrykker de da nok nogle demokratiske lighedsideal, som i mange sammenhænge er ønskværdige og værd at bruge kræfter og snilde på at realisere. Etiske fordringer og principper for hvordan vi bør deltage i kommunikation (herunder beskrive kommunikation) er da også medformuleret og til løbende diskussion i dialektisk sprogteori som et både teoretisk og praktisk spørgsmål (jeg henviser her til Jørgen Døørs Moralske Meditationer). Men at gøre en sådan guddommelig hensynsfuldhed til det karakteristiske og basale ved al menneskelig og sproglig kommunikation, er udtryk for en for begrænset opfattelse af guddommelig hensynsfuldhed og/eller for et for arrogant forhold til den ulige distribution af magt. Det er sprogets natur at være udviklet og virke i modsætningsforhold, i samarbejdsforhold karakteriseret ved ulighed af både biologisk, sociologisk og ideologisk karakter.

Pilen og øjet, kroppen og sindet, co-subjekt, middel og objekt

Det lille barn søger øjenkontakt med mor og far, og her har vi måske at gøre med en vital lighed i et vitalt modsætningsforhold. Barnet følger interesseret forældrene også når de ikke gør tegn til barnet, og barnet søger moderen af grunde der næsten gør det meningsløst at definere en forskel på behov og kærlighed. Øjenkontakten har undertiden denne næsten altdominerende fatiske karakter (for at bruge Roman Jakobsons genoplivede klassiske udtryk for kontakt og kanal, den fysiske og psykiske forbindelse mellem afsender og modtager), der næsten virker som hengivelse og henvendelse uden henvisning og hensigt. Men øjet er også henvisende: når jeg kigger interesseret på en anden eller noget andet i rummet følger barnet undertiden mit blik, og jeg bruger også selv mit blik henvisende, når jeg flytter det fra

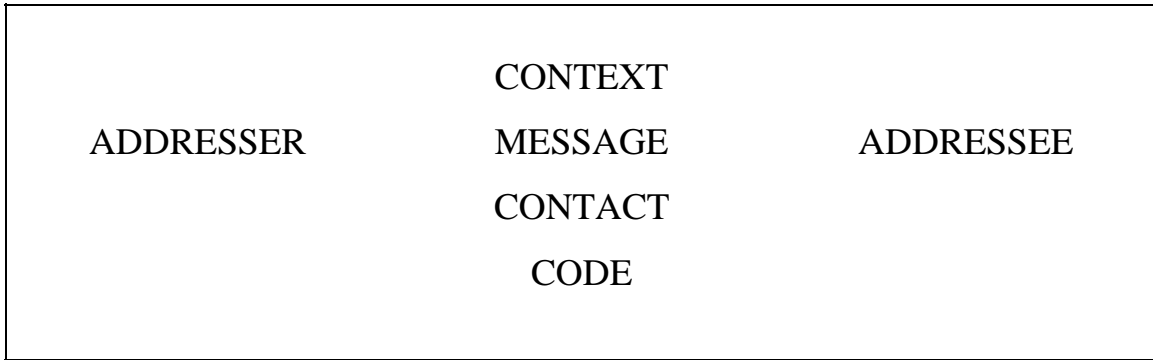
barnets øjne til noget eller nogen som jeg vil se på sammen med barnet. Som pegefingeren bliver deiktisk middel er øjet det, og givetvis som forudsætning for at fingeren bliver det: hvis jeg ikke selv kigger på det jeg peger på med fingeren, så har jeg jo ikke indikeret at jeg er opmærksom på hvad fingeren peger på, jeg har ikke indikeret det som mit opmærksomhedsobjekt, meddelelsesobjekt. Dog kan jeg meget nemt pege på mig selv og på den anden og væk fra os uden med blikket at flugte fingeren, fordi den øjensynligt bevæger sig indenfor et sensomotorisk kendt, øvet og positioneret felt, hvor jeg i blinde kan objekt-orientere den. I dyb forstand er sprogtegn dialogiske.

Øjnenes møde er kommunikationens kontaktbasis og med det fælles øjeblik *in mente* retter vi hinandens opmærksomhed mod andre objekter, meddelelsesobjekter, hvoraf nogle er mere middelbare (tegn) og andre er mere målbare (referent). Når det er mig der giver tegn til dig og retter din opmærksomhed mod noget som jeg er opmærksom på, så er jeg i den omgang kommunikationens 1. person og du er kommunikationens anden eller næste, 2. person. I mange kommunikationsmodeller med post- og telegrafvæsenet som prototype, kaldes 1. person for afsender og 2. person for modtager eller adressat. Roman Jakobsons udmærkede kommunikationsmodel definerer de to personer som “addresser” og “addressee”, hvor disse benævnelser netop indikerer personernes akt-uelle aspekt-uelle forhold, hvor der består en “contact” (en fælles berøring, fx øjenkontakt) mellem dem, en “message” (en med-delelse, fx 1. persons gestiske bevægelse med fingeren, som gøres åbenbar og prominent i begges opmærksomhedsfelt), og denne meddelte “message” eller “text”, bliver middelbar for den fælles opmærksomhed for at retningsorientere (indikere, henvise, dirigere) den fælles opmærksomhed mod et fælles objekt, referent eller “context”, fx huset som jeg peger på. Disse fem basale “factors” er med i al sproglig kommunikation, hvor den sjette dog har optaget det meste af dette århundredes lingvistiske opmærksomhed, nemlig den fact som Roman Jakobson kalder “code”, den overenskomst som 1. og 2. person medskaber og deler med hinanden om at relatere det middelbare objekt (texten eller fingerbevægelsen) med det intentionelle objekt (contexten eller referenten) og at gøre dette til (og forstå dette som) det som facten handler om.

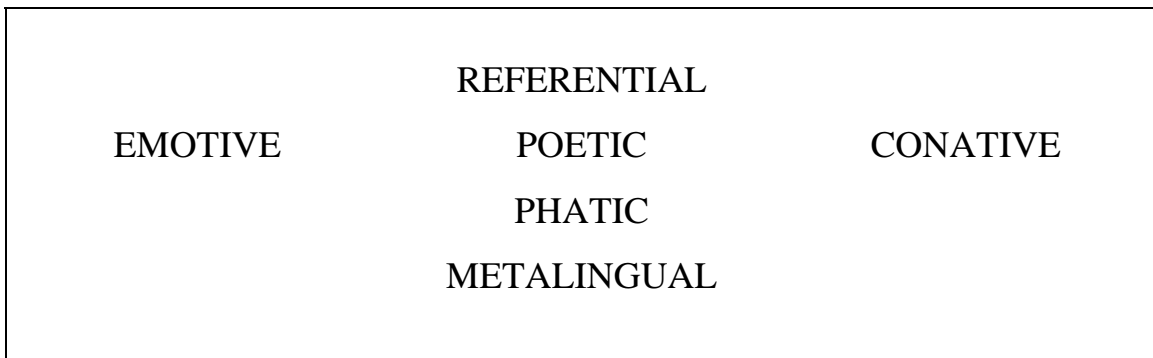
Figur: RJ's kommunikationsmodel:

R.Jakobson (1960): "Closing Statement: Linguistics and Poetics."
IN Th.A.Sebeok (ed.) *Style in Language*. Cambr. Mass.

"The constitutive factors in any act of verbal communication" (p. 353):

"The six basic functions of verbal communication" (p. 357):

(Cf. Bang (1974), *Lingva – Lingvist – Lingvistik*. (55-69))

Kodebetegnelsen er uheldig og vildledende, og er selvfølgelig blevet helt central i den strukturalistiske lingvistik, formalismen og den digitaliserende computerlingvistik. I militær sammenhæng er koder blevet brugt til at skjule og tilsløre budskaber med for at gøre det sværere for fjenden at deltage i kommunikationen. Den første og den anden person er de intime venner der gør sig en masse umage og besvær for at gøre meddelelsens reference og sigte uforståelig og utilgængelig for tredje person, der måtte få adgang til teksten. En sådan privatiserende sprogopfattelse, hvor koden defineres som uforståelig og utilgængelig hvis man ikke har lært dens arbitrære regler at kende, strider mod sprogets naturlige folkelige og åbenbare fællesskabsdannende og fællesskabsdannede væsen: sproget er i sit væsen

åbenlyst og åbenbart motiveret som relationer mellem gestus (tegn, text) og referent (context), ikke blot for 1. og 2. person, men også for 3. person. Sproget er basalt dialogisk, hverken mono- eller duo-logisk, og de basale relationer mellem personerne er vitale inter-esse-relationer, familierelationer, familie-lighed-relationer, kærlighedsrelationer, der omfatter både 1., 2. og 3. person.

Det er ikke en abstrakt, arbitrær eller umotiveret kode, der danner et folks sprog, det er flokkens åbenbare livsfællesskaber der udvikler motiverede tegn der gør det lettere at forstå hinandens intentioner og forhandle om dem og creere bedre co-operativt samvirke.

Sprogets deiktiske dimension, koordinering af text og context af og blandt fællesskabsdannende (kommunikerende) mennesker er alt for vital til at bero på koder der i deres væsen er private og okkulte. Tværtimod er der god udsigt til bedre sprogteorier, bedre forståelser af sprogsystemer, tekster og tegn, hvis vi går ud fra at de basalt og løbende kendes, genkendes og godkendes som motiverede relationer mellem personerne indbyrdes og deres interessante livs- og forestillingsverden. Overgangen fra en "primitiv" signalgivning til et udviklet symbolsprog beror ikke på en eliminering af tegnenes symptomale og signale åbenbaringer af deixis-forholdene, men på en naturlig og gennemskuelig udvikling af analogisk generalisering af metaforer.

Sprogets mere anonyme og abstrakte egenskaber virker ved og beror på kendte person- og familieforhold, -ligheder og -analogiseringer, som på en og samme gang både er sprogets begrænsning og mulighed. Og dette gælder sprogets kollektive dannelse over årtusinders generationer, over enkelte generationer og i det enkelte individs sprogdannelse. Den dialektiske sprogteori søger at forstå, forklare og begribe sprogs motivering og at gøre dette til fælles viden og diskussion, mens strukturalisterne har søgt at immunisere sig og andre for forståelse og motiv ved at beskrive og doktrinere sprog som et umotiveret digitalt og statisk system som er givet os af Ingen. Det ligger i sagens natur, at en dialektisk sprogteori ikke stræber efter at give en udtømmende beskrivelse af sproget, eller en mekanisk beskrivelse, men netop prøver at meddele nogle interessante træk og egenskaber som det gør en forskel om vi er opmærksomme på. Dialektisk sprogteori præsenteres som et interesseret indlæg i en offentlig dialog om sprog og ikke som en device for en maskinel produktion, transformation og transport af tegn. Der bliver ikke sagt alt om sprog, og indlægget er hverken det første eller det sidste, og vi har formuleret det som vi har, udfra at dem vi prøver at dele med, dem deler vi allerede en dyb og

bred sprogforståelse med. Hvad vi fremstiller skulle gerne kunne genkendes og godkendes af en interesseret offentlighed, forstås med forbindelser til erfaringer der genopdages og erindres fra vore hukommelser, også hukommelser som ellers mere eller mindre var gået i glemmebogen men ved vores meddelsomme opmærksomhed får fornyet betydning for vores sprogforståelse og kreativitet.

Kommunikationens og sprogets tredje person

Roman Jakobson medregtede to personer, som også er de vanlige kommunikationsmodellens konstituenters. Og det er meget bedre end at medregne blot én person eller slet ingen eller alle og enhver. Når vi betragter vores sprogs grammatik har vi tydeligvis ikke blot 1. og 2. person, men også 3. person; vi har det i de personlige pronomener, hvor vi ydermere har ental og flertal, samt i tredje person ental han- og hunkøn samt fælleskøn og intetkøn, mens forskellige andre sprog, herunder tidligere stadier af dansk, har fx verbalbøjninger der udtrykker 1., 2. og 3. person (fx tysk: "ich bin, du bist, er/sie/es ist" og engelsk: "I am, you are, she/he/it is"). Men, kunne vi sige, her er tredje person defineret som omtalt person, dvs mere som objekt for de kommunikerende 1. og 2. person, end som deltagende samtalepartner.

Lad os vende tilbage til den primitive øjenkontakt og kropsgestiske henvisning til et nærværende objekt. Og lad os være det lille førsproglige barn, der nyder forældrenes kærlige blik i vores. Vi er med i en interesseret kontakt og vi er med i mors og fars blik og gestus til hinanden. Vi, det lille barn, følger interesseret med i forældrenes kommunikation som kært vedkommende, vi er kommunikationsdeltager også når øjenkontakten og henvisningerne er mellem forældrene. Vi er tredje person i kommunikationen som vi deltager levende og interesseret i, og meget af mors og fars kommunikation forstår vi både som deres og vores. Vi opdager (livs- og tegn-) ytringers væsen og værdier for både den ytrende 1. person (undertiden os selv), den direkte kontaktede 2. person (undertiden os selv) og deltagende 3. person (undertiden os selv). Vore livs- og tegn-ytringer er fra første færd objektive for de nære tilstedeværende og deltagende personer og har betydning og værdi i forholdet mellem 1., 2. og 3. person. I forhold til sprogformede ytringer har vi allesammen i begyndelsen været 3. person, der ydermere ikke kendte sproget i den forstand som mor og far gjorde, men vi kendte, mærkede og følte, så, hørte, smagte, lugtede og bevægede meget som gav mors og fars sprogformede ytringer betydning og værdi og henad de første års kærlige samliv blev også vore ytringer undertiden mere og mere sprogformsartikulerede. Det var ikke bare mors og min

private kommunikation, det var heller ikke mors og fars private kommunikation eller fars og min, nej, såvel formningen af de objektive ytringer (herunder mere eller mindre sprogformede ytringer) som deres betydninger og værdier blev til i et interesseret fællesskab af mindst tre personer. Den tredje deltagerposition i sproglig kommunikation er eksistentielt vital: kommunikationen er ikke bare din og min, eller din og din, den er vores. Det lille barn er kreativt imiterende og deltagende og det er barnets nære partnere også, det lille barn er ikke kun til i direkte kontakt med mor eller far, men lever af mors og fars kontakt med hinanden. Den tredje person er både inklusiv og eksklusiv i forhold til den første og den anden.

At deixis og sprog er til for både tegngiver, adressat og andre interesserede deltagere, altså implicerer både 1. 2. og 3. person som både interesserede og interessante i kommunikationen, er et frugtbart fænomen uden hvilket sprog ikke blev genskabt af næste generation, og et frugtbart udgangspunkt for en dialektisk sprogforståelse.

Der er både en eksistentiel samhørighed mellem de tre personer og en eksistentiel privatisering af de tre positioner: det er ikke kun far, mor og barn, der kender og bruger denne tre-enighed og tre-delning; vi bruger den allesammen og hele tiden i vores forhold til sproglige ytringer og tekster, selvom visse vanemæssige forhold gør forholdenes personlige distribution så selvfølgelig at det unddrager sig den interesserede opmærksomhed og kreativitet. Men vi ved da meget vel om en ytring er min eller en andens og forstår da fint at protestere, hvis vi tilskrives ytringer som vi ikke har gjort. Vi ved godt at det betyder noget hvem der siger eller skriver og signerer ytringer, og vi ved godt om vi er denne 1. person eller ej. For det meste ved vi da osse meget vel om en ytring er direkte adresseret til mig eller til en anden, og det gør da en betydningsfuld forskel om det er mig eller en anden der er den direkte henvendelsesperson i fx skolelærerens ytring "Vil du lige komme herop!" Vi holder faktisk i praksis meget fint rede på om vi indgår i forhold til ytringen eller teksten som 1. eller 2. person, og gad vist om vi så ikke opdager at vi i forhold til utrolig mange af de ytringer og tekster vi forholder os interesseret, forstående, fortolkende og dømmende til, hverken er direkte 1. eller 2. person, men netop en tredje person. Og omvendt: Hvor meget eftertanke behøver vi at gøre, for at blive opmærksom på hvor ofte vores samtaler med eller skriverier til en specifik 2. person faktisk bestemmes meget i form og indhold af forestillinger om bestemte eller ubestemte 3. personers medhør og fortolkninger.

Kommunikationens subjekter, midler og objekter

I det foregående har vi omtalt kommunikationens deltagende Personer, som vi også kan kalde Subjekter, dels i forhold til hinanden, dvs. som familie-lige, relationelle medsubjekter eller kollektivt subjekt, dels i forhold til Middelbare, henvisende, indikerende, objekter (tegn, text), dels i forhold til målbare, intentionelle, henvisende, indikerede Objekter.

Denne Subjekt-Subjekt-Middel-Objekt-relationering må netop forstås med basis i de personer, der er kommunikationens subjekter, og som gør midlerne til midler og objekterne til objekter. Relationer mellem midler og objekter dannes af subjekterne, det er i subjekternes opmærksomme praxis og praktiske opmærksomhed at noget opfattes og bruges som henvisende, refererende tegn og noget andet opfattes og bruges som det der henvises, refereres til med tegnet og orienteringen, som objekt eller referent for subjekternes meddelte opmærksomhed.

I den forstand er det rigtigt, at relationen mellem tegn (tegngivningens form eller udtryk) og objekt (tegngivningens indhold) ikke er direkte motiveret af hinanden: det er ikke objektet der danner tegnet eller tegnets form, og det er ikke tegnet der danner eller bestemmer objektet. Det er ikke objektet der ytrer (sig i) tegnet, og det er ikke tegnet der indeholder objektet. Der består hverken et kausal- eller et natur-logisk selvstændigt forhold mellem tegnudtryk og -indhold, snarere tværtimod: Thi det er netop fidusen at tegnet ytres af det kommunikerende subjekt som denne persons intentionelle ytring, som denne persons henvisning til denne persons opmærksomhedsobjekt. Tegnet skal netop være identificerbart som personens ytring og formning for at være meddelelse mellem personer. Tegnet skal være identificerbart som formet af personen med henblik på at være middel til henvisning til målet for den fælles opmærksomhed. Hvis tegnet er lydligt, må det ikke lyde helt som om det er objektet der nu lyder, men kun ligne objektets ytringer så meget eller lidt, at det er opfattet for de kommunikerende personer (eller subjekter) at det er den bestemte person, der siger (eller citerer) lyden. Tegnet kommer fra subjektet (den tegngivende 1. person, S1) og ikke fra hverken objektet, andre objekter, midler eller subjekter, eller fra sproget, mediet eller baggrunden; i tegnets status som kommunikativt tegn, som meddelelsesmiddel er det afgørende signeret af personen som personens meddelelsesmiddel og ytring, dannet på personens vilkår, og derfor i den forstand *vilkårligt*.

Tegnet er objektivt for kommunikationsdeltagerne som en personlig ytring for at det kan være personens meddelende henvisning til et objekt for meddelt opmærksomhed.

Relationen mellem tegn og objekt dannes på kommunikationsdeltagerens situationelle vilkår, og relationen er derfor netop ikke en kode-relation mellem tegnets udtryk og indhold eller nogen anden fuldt determineret (fx sprogstrukturel) relation mellem udtryk og indhold; tegnet og dets betydning (udtryk og indhold) bestemmes dialektisk i den levende kommunikation mellem situationens personlige deltagere, situationens øvrige konstituent, omgivelserne og historien.

Tegnet er en objektiv ytring, og med det menes at det er nogens udtryk der giver andre indtryk af at være den førstes indikation af et aktuelt opmærksomhedsforhold. I stedet for strukturalisternes definition af tegnet som et forhold mellem udtryk og indhold, er det rigtigere at sige at **tegnet er et forhold mellem udtryk og indtryk**, hvor det er kommunikationssituationens konstituent og de fortolkende personer der bestemmer tegnets betydning, ikke tegnet selv, og ikke sprogsystemet selv. Men naturligvis er tegnet aldrig kun et unikt, aktuelt udtryk der kun gør indtryk som sådant, for så kunne vi ikke dele det som tegn. Ytringen må ligne andre tegngivende ytringer tilpas meget til at vi går videre fra den objektive ytring til en potentiel referent. De objektive tegn forbindes af tegneren og fortolkeren med nogle lignende, erindrede og erfarede, tegn, hvorved det aktuelle objektive tegn ved sine opfattede (familie-) ligheder med andre tegn tilskrives et betydningspotentialt svarende til erindringerne om disse lignende tegns kommunikative sigte. Det aktuelle tegns udtrykkelige objektive (dvs subjektivt indtrykkelige) ligheder med erindrede tegn forlener dette med et tilsvarende eller analogt betydningspotentialt. Tegnet har en historie, eller rettere forbindes med historier, der forbinder det aktuelle tegn med historiske betydningspotentialer. Sprogtegnet er historisk og *diakront* som allerede betydningspotentialt udtryk, hvorfor strukturalismens insisteren på, at sprogtegnet må studeres og forstås alene ved sin position i et *synkront* sprogsystem, forekommer mig at være sprogstridigt og unaturligt. Sprogtegnet består som sprogtegn definatorisk i dialektikken mellem aktuelle, synkrone konstituent og disses familieligheder med historiske, diakrone konstituent. To tegn er to forskellige tegn, men de kan ligne hinanden som to enæggede tvillinger, og hvert tegn er en individualitet, der bl.a. eksisterer betydningsfuldt ved at ligne andre individualiteter, ved at dele træk med andre individer.

Sprogtegnet er aktuelt og historisk dialektisk determineret af dialektikken mellem synkrone og diakrone kommunikationsforhold. Tegnet er på den ene side et unikt, objektivt udtryk med aktuelle deiktiske referencer, og på den anden side minder det om lignende udtryk og deres erindrede referencer i lignende situationer.

Sprogtegnet er således **motiveret af mange hensyn og præget af mange konstituentter:**

- det skal være prominent objektivt for kommunikationsdeltagerne, og dog kun være middelbart objekt
- det skal være et personligt udtryk, bære afsenderens signatur, og dog ikke være dennes tilfældige udtryk
- det skal henlede opmærksomheden på et objekt, og dog ikke være dettes udtryk
- det skal ligne andre tegn, og dog ikke være disse eller disses aftryk
- det skal være konstituent i situationen og konstitueres af de øvrige konstituentter
- det skal først og sidst tjene den menneskelige kommunikation og de personlige eksistens- og omverdensforhold, være økonomisk og økologisk.

Den dialektiske definition af sprogtegnet og brug af tegn-betegnelsen omhandler det objektive tegn, den menneskelige ytring der åbenbares for andre med henblik på at meddele en opmærksomhedsorientering om nogen og noget. Den strukturalistiske tegndefinition derimod definerer sprogtegnet som en idealiseret enhed af udtryk og indhold, som del af en idealistisk konstruktion kaldet sprogbygningen, sprogsystemet, la langue, sprogstrukturen, en logisk kalkyle o.l., forstået som den idealiserede sprogbrugers competence, den idealiserede systemkompetente sprogbrugers ideal-logiske, -mentale, -psykiske identifikations-apparat. Fundamentalistiske strukturalister definerer dette apparat som principielt uafhængigt af sprogbrugen, -forløbet, la parole, manifestationen, ytringen, teksten og hvad man ellers kalder de reale sprogproduktioner, som omvendt netop ikke betragtes som uafhængige af struktur-systemet, men derimod netop som deducerbare ud fra denne idealkonstruktion for så vidt angår ytringernes korrekte sproglighed. Hvad de reale ytringer iøvrigt former eller har af former betragtes ud fra denne logik som ukorrekt, paralingvistisk, extrasprogligt, fejl, støj og/eller lignende deklassifikationer.

Det som vi her omtaler som det reale objektive tegn, bliver af den fundamentalistiske strukturalisme alene (lingvistisk) interessant som en genspejling eller henvisning til det ideale tegns formning af udtryk og dermed forbundne indhold og forhold til andre ideale tegn. Denne idealistiske sprogopfattelse trækker tunge,

magtfulde spor i den reale institutionalisering af sprogvidenskab, både som obligatorisk trosbekendelse for de personer der søger grader og ansættelse i sprogvidenskabelige institutioner og som autoriseret dogme i sprogpedagogiske og -demagogiske institutioner som skoler og folkeoplysning. Den idealistiske tegndefinition er skam virkeligt reelt virkende trods dens absurde og immune forhold til virkeligt sprog.

At vore ytringer, vore kommunikative tegn, artikuleres og formes og tolkes med faktisk og mental baggrund i og relation til lignende tegnformer og tegnformninger, og at disse lighedsdannende og analogiserende processer også er idealiserende og mentale, det er ikke alene et ubenægteligt, men et væsentligt træk i den levende kommunikation, sprogets naturlige væsen og en dialektisk sprogteori. Men det er unægtelig i en anden forståelse og med andre konsekvenser og implikationer end i den ensidige, isolerende og deduktionslogiske strukturalisme: Vore ideer om sproget og skabelse af vore idealiserede sproglige matricer bliver netop til igennem vores erfaringer med andres og vores kommunikative tegn i kommunikationssituationer og praksis, og denne proces er uafsluttet og ikke til at adskille fra de reale kommunikationstotaliteter og vores levende sammenhænge. Vi har hver især vore hukommelser og erfaringer, vore idealiserede og idealiserende matricer og identifikationer. Igennem vores interesserede og følsomme samliv og kommunikation med andre mennesker kan vi komme til at opleve at vi i større og mindre grad har hukommelses- og identifikationsfællesskaber og deler forestillinger, men denne inter-subjektivitet hænger som hovedregel sammen med væsentlige livsfællesskaber.

At et ydre tegn, et objektivt tegn, et ytret tegn, skulle udvirke det samme idealtegn og den samme indholdsforestilling inde i hovedet på sprogbrugerne i kraft af et overpersonligt sprogsystem er både at kræve for meget og for lidt af sprog og mennesker, og er vel i grunden i dårlig forstand at tilskrive sproget selv en magisk kraft. I fællesskaber kan vi åbenbare, opleve, fornemme og ane at hinanden og hverandre har og danner lignende identifikationer af tegn og tegnforhold, og vi kan åbenbare, opleve, fornemme og ane at vi har og danner forskellige identifikationer. I vores praksis må vi skønne om lighederne er tilstrækkelige for vores kommunikation eller om forskellene gør en så væsentlig forskel at vi må omdanne vores tegnforhold gennem indre kreativitet og/eller yderligere objektiv tegnmeddelelse og praksis. Gennem kommunikationen skaber vi vore tegnforestillinger og forestillinger om andres tegnforestillinger og opdager hen ad vejen, at visse

tegn deler vi flere fælles forestillinger med og andre færre, og nogle med visse mennesker mere end med andre mennesker. Det er i grunden lige vildledende at definere et sprog som fx det danske, som det alle danskere deler på samme måde (en minimaldefinition) eller som summen af alle danskers identifikationer (en maximaldefinition. Hvad rigsdansk er, eller hvad Det danske Sprogssystem er, det er mere politiske spørgsmål end de basale spørgsmål vi i øjeblikket er optaget af, og det vil vi senere vende tilbage til.

Når vi her taler om det objektive tegn, fremgår det forhåbentligt af sammenhængen, at det er noget der gøres objektivt for deltagerne, men netop ikke nødvendigvis identificeres og afgrænses og relateres på samme måde af deltagerne i kommunikationen. Hvad vi deler som objektivt tegn, er eller bliver enige om som det faktisk sagte eller skrevne eller gestikulerede, det er netop også en opgave i al vor kommunikation, og den løses jo heldigvis ikke til daglig ved at G.Leech kommer og dikterer den rigtige løsning. Heldigvis er vi fra barnsben af særdeles villige til at reformulere vore ytringer, når vi opdager at de ikke er så meddelsomme som vi troede, frem for at insistere på gentagelsen af den samme ytring indtil netop den forbindes med en passende meddelelse. Der er dog vigtige sammenhænge, hvor netop den bestemte objektive ytring skal gøres forpligtende, og i sådanne situationer gør vi jo netop også store anstalter for at indikere og definere denne ytring som sådan, fx når parterne underskriver en aftaleformulering og ydermere måske med andres bevidnende underskrift. Men at gå ud fra at ytringers specifikke form altid er lige forpligtende, det er både at kræve for meget og for lidt af kommunikationen og sproget. Sommetider er det sundt og godt at (b)ordet fanger, at den objektive ytring defineres præcist og fælles forpligtende, til de fleste tider er det en guds lykke og menneskelig sundhed, at vi giver os selv og hinanden rum for udtalte eller indforståede reformuleringer af den objektive ytring ved at lade dens åbenbare sammenhænge betyde mere. Spørgsmålet om afgrænsning og definition af den objektive ytring er et levende praktisk spørgsmål og jeg håber her at have givet indikationer nok til en passende forståelse af hvad vi mener med det objektive tegn i en dialektisk sprogteori.

Redundans

Tegnets mange bestemmelser gør tegnet **redundant** i mange henseender: ofte gætter vi det objektive tegns nærmere artikulation og form ud fra, at fx henvisningen opleves åbenbar for os, hvorefter vi slutter, at det utydelige tegn – sjusket *produceret* af afsenderen (taleren, skriveren, tegneren) og/eller støjbefængt gennem

transporten (kommunikationskanalerne, rummet) og/eller uopmærksomt *konsu-meret* af adressat eller modtager (lytteren, læseren, betragteren) – nok skulle svare til den form som vi i tilsvarende situationer plejer at forbinde med den betydning. Ofte er det enkelte tegns tilstedevær eller omhyggelige artikulation overflødig, fordi vi af andre tegn og omstændigheder kan gætte meningen og derfor også kan udfylde hullet eller utydeligheden med et passende tegn.

Når vi lærer og udvikler sprog, både som børn og livet igennem, bruger vi netop sprogets mangesidede redundansforhold, sprogets mangesidede motiveretheder, til efterhånden at artikulere udtryk og indhold i passende forhold til hvad der giver god mening. Vi lærer os og belæres om hvad der er mere og mindre vigtigt at betone, skære ud i pap, glide let hen over, og hvornår og sammen med hvem og under hvilke vilkår. Vilkårene gør os passende tolerante overfor det enkelte tegns artikulation og tilstedevær i kraft af de mange redundante bestemmelser, således at vi mentalt kan mime det der ikke i situationen er objektivt tydeligt, ud fra hvad der iøvrigt er objektivt og fornemmeligt i situationen.

Og som tegnene udvikles og læres i deres redundante bestemmelser, således lærer og udvikler vi også redundante tegn, dvs tegnartikulationer der støtter forståelsen af mindre tydelige og tolkelige tegn. **Vore tegn og tegnsystemer** som vi har dannet os og fortsat danner og omdanner både ydre objektivt og indre mentalt relaterende, de er **dialektisk redundante** med historisk og situationel forskellig dominans af at være mere og mindre bestemt af andre forhold og mere og mindre bestemmende andre forhold. Og dette dialektiske potentiale er med i vores tegn-hukommelse, både i vores mere mentale (bevidsthedsmæssige) og i vores mere senso-motoriske (kropslige) erindringer.

Vi er altså i praksis sommetider i situationer hvor vi med god ret kan være og er yderst tolerante i forhold til et bestemt tegns objektive tilstedevær og artikulation, fordi omstændighederne gør tegnet underforstået, indforstået eller medforstået for de interesserede og interessante personer, bestemt tilstrækkeligt af øvrige tegn (co-text) og/eller situationens øvrige konstituenten (context).

Vi er også i situationer, hvor netop dette tegns objektive tydelighed er mere afgørende for forståelsen af de øvrige tegn og situationen, hvor den øvrige kommunikations rimelige tolerance beror på en meget lille tolerance og meget stor omhyggelighed med netop dette tegns artikulation.

At tegn og tegnartikulationer træder mere prominent frem i forgrunden for opmærksomheden hænger dialektisk logisk sammen med at tegn- og tegnartikulation-

ner også træder mere og mindre tilbage i baggrunden. Og det både i forhold til andre tegn og i forhold til situationens øvrige konstituentter.

Vore sprog og sprogtegn er både i den ydre objektive artikulation og i den indre mentale miming og opmærksomhed til ved at kunne bevæges mere frem i forgrunden, mere hen i mellemgrunden og baggrunden, ja endog helt væk fra det aktuelle og potentielle virkelighedsfelt.

En kultur og et menneske udvikler og omdanner ad naturlig vej denne plasticitet og elasticitet i genbrugen og ihukommelsen af tegn, reaktualiseringen, rekontekstualiseringen, både som potentiale og aktualiseret i livets kontekster.

Man taler om at sprogene ændrer sig over tid, både hvad angår udtryk og indhold, og man taler om hvad der er en passende, genre-rigtig, sprogbrug og stil i denne og hin sammenhæng. Udtryk, indhold og forhold glider i glemmebogen og kan af uransagelige grunde dukke op igen, og nogle egenskaber ved udtryk og indhold og forhold er mere resistente overfor tidernes tand og sædernes forfald og er mere transhistorisk stabile. Dette hører med til sprogets væsen, både vore kultur sprogs væsen og vore individuelle sprogs væsen. Strukturalister har søgt at eliminere denne levende bevægelighed ved at søge sprogets konstans gennem metoder, som hævdes at finde "sproget selv" i de-kontekstualiserede ytringer, hvad sproget er i udtryk og indhold uafhængigt af kontekst, som kun-text. Selvom denne metodologi har meget tilfælles med vores naturlige tegn, text- og sprogudvikling, så er det en teoretisk brøler at fremstille processen som "de-kontekstualisering" i stedet for som "**experimentel og komparativ re-contextualisering**", og praktisk kommer denne falske teoretiske forståelse for det meste til at hænge sammen med ikke udtalte og ikke diskuterede basiskontekster for operationerne. De forskellige formuleringer af "det de-kontekstualiserede sprog" er som regel blinde og tavse i forhold til disse formuleringers og betragtningers virkelige kontekster, som i kraft af magt og sædvane postuleres som "neutrale" i forhold til alle skiftende kontekster. Og det er faktisk min erfaring at denne blindhed og tavshed og påståede neutralitet i de sprogvidenskabelige institutioner er særdeles resistent overfor at begynde at se og tale om denne konteksts determinationer af resultaterne, om den politiske bias og de implikationer og levende modsætninger som denne kontekstualisering er del af. Det kan være sundt og sandt indforstået, men betegnelsen "neutral" er vildledende og har vildledt mange mennesker. Og har gjort vores offentlige sprogpleje og sprogrøgt usund og unaturlig.

Deixis, anafor og lexis. Pragmatik, syntax og semantik

Vore ydre tegn og vore indre identifikationer og hukommelser om tegn har forskellige prominenser og skarpheder, forskellige dybder og relationer med andre tegn og kontekster og livsvigtigheder. Tegn er ikke bare tegn i samme dimension og ikke bare forskellige fra hinanden i samme dimension, tegn er ikke bare relative i forhold til hinanden men er derimod relationeret (forskelligt) sammen med vore liv og livsformer. Tegn er ikke lige nære og ikke lige rige på væsentlige relationer og hukommelser, tegn er ikke lige konkrete og abstrakte, og det mere abstrakte virker ikke nødvendigvis mere generelt end det mere konkrete. Og disse betragtninger gælder for tegn af enhver udstrækning fra de formodede mindste enheder, fornemer og grafemer, over mesoenheder som morfemer, ord og sætninger til makroenheder som dialoger, hele tekster, store historier, væsentlige begivenheder. Bogstaverne i vores alfabet har ikke samme prominens og værdi for os og for de øvrige tegntyndinger og tolkninger, ikke engang på samme niveau er tegnene på samme niveau. Vi laver ikke de samme bevægelser når vi siger, eller når vi skriver, fx et o og et i og vi bruger dem heller ikke som bestanddele af de samme ord, o og i har forskellige historier for os, forskellige rødder og relationer, forskellige implicerede referencer.

På tilsvarende måde er **deixis**-referencer, defineret som mere direkte situations-kontekst-referencer, uadskilleligt sammenvævet med de såkaldte **anatoriske** (og kataforiske) referencer, defineret ved at et ord i en text mere refererer til et andet ord i texten, fx et personligt stedord der bruges til at vise hen til en nærmere betegnet person (“Eva gav æblet til Adam, og han spiste af det”) og begge uadskilleligt sammenvævet **lexicon**-referencer, der er defineret ved at et ord i en given sammenhæng også refererer til hvad et lignende ord plejer at referere til. I en vis forstand kan man kalde den deiktiske reference for den basale og de andre for mere middelbare, der først og sidst hviler på deiktiske referencer. I en anden forstand hænger vore deiktiske referencer i tegngivning uløseligt sammen med interpersonelle meddelagtigheder og erfaringer, der både forbinder den enkelte delhandling med de samtidige eller sekventielt forbundne ledsagehandlinger (en form for anatorisk (symforisk) reference, fx: jeg flytter blikket og rækker arm, hånd og finger ud og lader mit blik flugte fingeren i retning af noget som jeg virker optaget af, og den anden og andre følger og forstår denne sekvens for at følge og forstå den deiktiske reference) og med erfarede hensigter og mål for den form for handlinger (en form for lexikalsk reference, fx plejer pegefingern i sådan en bevægelse at blive

brugt til at vise hen til noget som nu søges gjort til fælles opmærksomhedsobjekt; betegnelsen og ordet 'pegefinger' har jo ydermere direkte plads i danske ordbøger og vores almindelige vokabularium, mens det ikke alle steder iøvrigt regnes for god tone at pege).

Om vore ord og øvrige sproglige ytringsenheder kan vi sige, at de alle både er deiktiske, anaforiske og lexikalske, at i visse sammenhænge dominerer det ene aspekt mere end de andre, samt at nogle ytringsformer bliver prototyper for deiktisk, respektive anaforisk og lexikalsk reference, således at vi kan tale om deiktiske og anaforiske ord (og enheder iøvrigt) overfor mere leksikalsk definerede ord og enheder.

Vi har i forbindelse med udviklingen af dialektisk sprogteori gjort mange interessante opdagelser og erfaringer om sprog og sprogforhold iøvrigt ved at vie deixis-kategorien, deixis-træk og de særlige prototypiske deixis-ord megen, gentagen og eksperimenterende opmærksomhed.

De tre forbundne aspekter af tegn, tekst og sprog kan siges at hænge sammen med tre sprogvidenskabelige aspekter, som indimellem opfattes som selvstændige sprogvidenskabelige discipliner, nemlig **Pragmatik**, der særligt omfatter *brugen af tegn i contexter*, **Syntax**, der særligt omfatter tegns *samhørigsdannelse i tekst* (sætninger, syntagmer, ord, morfemer, fonemer, grafemer, mikromorfemer), og **Semantik**, der særligt omfatter tegns *intertextuelle samhørighed*, hvad dette og hint tegn plejer at indikere af betydninger, tegnenes erindrede betydningspotentialer.

Således hænger deixis særligt sammen med det pragmatiske aspekt og context-relationering, anafor med det syntaktiske aspekt og intra-text-relationering, mens lexis og leksikalsk hænger særligt sammen med det semantiske aspekt og inter-text-relationering.

Og for god dialektisk ordens skyld: der er ved alle tre aspekter og dimensioner tale om sammenhænge mellem tegnenes udtryk, indhold og forhold, og **ikke** – som ofte vildledende formuleret – en arbejds- og conceptualiseringsdeling mellem syntax omfattende udtryk, semantik omfattende indhold og pragmatik omfattende forhold. De store mestre i lingvistikken betoner gang på gang den ubrydelige enhed af sprogtegnets udtryks-, indholds- og forholds-aspekter. Det må vi lægge os på sinde og ihukomme i vore partielle eksperimenter og beskrivelser af sprog, tekst og tegn, hvis vores sprogvidenskab skal matche de virkelige sprogs, teksters og tegns væsen. Når vi fremhæver et aspekt i vores betragtning så gør vi herved sær-

lige dele af helheden til partielt objekt, middelbart objekt for den særlige analyse, lad os kalde det for teoretisk objekt. Forholdet mellem de teoretiske objekter og tegnene som middelbare objekter i kommunikationen udtrykker og indeholder i sagens natur videnskabens virkelighedsforhold og bør medreflekteres i levende dialog mellem videnskabsfolk indbyrdes, mellem videnskabsfolk og videnskabsbrugere, mellem videnskabsbrugere og folk der bruger og kender sproget. Hvor ofte de fælles forudsætninger bør expliciteres afhænger selvfølgelig af hvor nærværende de er in mente. I mangt og meget tror jeg nok at fx F.de Saussure havde meget af det in mente som i dette skrift nu *expliciteres fordi* så meget i lingvistikens historie i dette århundrede tyder på at det ikke er i fælles mente, men tværtimod glemt så meget at Saussures udsagn tilskrives betydninger og meninger som i virkeligheden gør dem usande og usunde, og i denne usande og usunde forståelse gøres til ortodox doktrin. Hermed være osse sagt, at dialektisk sprogteori forhåbentlig er forenelig med traditionens sande og sunde indsigter, samtidig med at vore artikulationsvilkår gør det nødvendigt at formulere os imod disse indsigters originale formuleringer, fordi de nu forbindes med forkerte eller vildledende betydninger og forhold.

Sproget og sprogtegnet eksisterer i dialektikken mellem vore aktuelle og erindrede identifikationer af objektive ytringer som

- henvisende (deiktiske, pragmatiske, con-textuelle, extra-textuelle relationer og referencer),
- med samberørende, samhørende og samdannende enheder og helheder (anaforiske, syntaktiske, intra-textuelle relationer og referencer), og
- med sammenligne-ligheder (analogier) med erindrede objektive ytringer, deres erindrede henvisninger, erindrede samannelser og erindrede analogidannelser (leksikalske, semantiske, grammatiske inter-textuelle relationer og referencer).

Vore aktuelle identifikationer af aktuelt objektive ytringer har altid baggrund i såvel vor aktuelle situationsinteresse som i vore genkendende ihukommelser og ihukommelsesformer, ligesom vore hukommelser og hukommelsesformer har baggrund i erfarede og forestillede situationer. Med sprogtegn er det som med andre fænomener, at vore identifikationer af dem som aktuelt objektive er vævet og formet sammen med vore genkendelser og genkaldelser af allerede kendt, og det aktuelle særheder, ligheder og forskelle i forhold til det kendte gør vi nu mere og mindre deltagende i den aktuelle og fremtidige identifikationer.

Med sprogtegn er der det særlige, at de analogi-kendes som lignende tegn med lignende relationer. Hvad der så opfattes som sprogtegn afhænger af analogiidentifikationerne, således at det som vi ikke genkender analogisk, ikke er et sprogtegn for os endnu, men måske kan danne baggrund for kommende identifikationer af lignende ytringer som sprogtegn, ligesom de træk ved ytringen og situationen der ikke er sprogtegn, også i det aktuelle danner identifikationsrelationer med tydnin-gen og tolkningen af de træk som vi sammenfatter som sprogtegn. Sådan bliver vore sprogtegn først til og sådan bliver de til igen og igen, sproget lever og dør med os.

Med sprogtegn er det også sådan at de væsentlige af dem er “markerede som sprogtegn”, dvs implicerer særlige ytringsmåder og -formninger, der er påfaldende redundante, overflødige, ulogiske, unaturlige, u-, under- eller over-motiverede, i forhold til situationens øvrige konstituent, som de dog alligevel eksisterer sammen med. Herved bliver vi i stand til at quasi-identificere ytringer og ytringstræk, tegninger og tegningstræk, som quasi-tegn uden at kunne identificere deres (øvrige) analogier med andre tegn og uden at kunne identificere deres øvrige reference-relationer, bortset fra dette ene, at de må være skabt for at henvise i menneskelig henvendelse, for hvorfor skulle de ellers være til. Det er den måde sproget bliver til på og det er sådan det igen og igen bliver til og forandres, det er en underlig negations-analogi der påkalder sig tydnings- og tolknings-opmærksomhed fordi det netop ikke blot er analogiserbart med det i forvejen kendte. En vigtig kreativitetskrævende og -skabende egenskab ved sprog, der imidlertid ved nærmere eftertanke ikke blot er en egenskab ved sprog men en særlig kreativ egenskab ved mennesker, nemlig at søge at gøre det ufattede fatteligt, skabe begrebsformer hvor de hidtidige begreber ikke kan gribe virkelighedens fænomener.

Tidligt danner barnet sine første fatninger af sprogtegn som et særligt mellem-menneskeligt fænomen og gennem talløse eksperimenterende kreative imitationer og “experierede” indtryk dannes genkendelsessystemer af et sådan omfang, at vi siger at barnet kan sige og forstå ord, conciperer, medfatter og forfatter medfat-teligt.

Lidt nølende vil jeg måske føje dette quasi-umotiverede træk ved sproget til som en fjerde dimension sammen med de tre motiverende dimensioner, den deiktiske, den analoge og den leksikalske, men netop uden disse ville sproget alene være fascinerende og uden det kreative systemdannende og -omdannende ville det blot være dødt sprog. Dette fjerde træk kan vi kalde tegnets **særhed** eller ejendomme-

lighed; en egenskab ved de tegn vi laver, der netop mærker tegnet som opmærksomhedskrævende, som skabt af menneskelig vilje og ikke tilfældigvis. Når jeg lægger spor ud i en skov ved at lægge kviste på stien så de danner en pil, et mønster, tilpas anderledes end de kviste som træerne og blæsten har dannet, så indikerer jeg ved særheden i forhold til de øvrige naturlige mønstre og forventeligheder, at her har et menneske grebet ind i naturmønstret. Mønstret er tilstrækkeligt ikke-analogisk i forhold til de øvrige naturlogikker, det er præget af menneskelig særhed. Og ydermere: det er præget af sær menneskelig særhed, dvs ikke blot som mine fodspor i sandet, der jo også er særligt menneskelige men netop så naturlige at de ikke (uden videre) er præget af min vilje for at lave dem. Og min finger der peger som deiktisk tegn stritter også på en særlig måde der ikke bare kan tilskrives andre grunde. Tegnet har ønskværdigvis særpræg der indikerer at det er formet som et symbol udover at være symptom og signal. Den objektive ytring – kroppens anskuelige ytringer (tale, gestik) og efterladenskaber (skrift, tegninger) – kan vi ontologisk tyde som potentielt symbol også selvom vi ikke hermeneutisk kan fortolke dets betydninger. Det lille barn er tidligt i fuld gang med at øve sig i at artikulere lyde, der for barnet tyder på at være menneskeligt vigtige og særlige, uden at barnet endnu forstår ret meget af hvad de bruges til at symbolisere og uden at de voksne endnu ret meget tyder og fortolker barnets ytringer som symbolske. Vi finder også ting og sager som vi tyder som oldgamle, menneskeskabte tegn og symboler uden at vi endnu har tolket betydningen af dem. Går der for lang tid med at tolke dem som sproglige tegn kategoriseres de ofte i vores etnocentristiske kultur som magiske tegn uden sprogtegnets kvaliteter, men heldigvis er der indimellem folk der – næsten som ethvert barn gør det – prøver at udvikle en nærmere tydning og forståelse af hvad de mennesker mon har villet. Vi er nået langt med hieroglyfferne og runerne, omend disse tydelige tegn stadig af mange opfattes som mere okkulte end offentlige, kommunikative hverdagstegn. Men vi er jo heller ikke i direkte samliv med de gamle tegngivere, som barnet er det med forældrene og andre samlevende. Og barnet skiller jo også henadvejen det fra som ikke giver sammenhængende mening og samler sin opmærksomhed om sammenhængen mellem udtryks- og indholds-artikulationer i forhold til sine levende livserfaringer. Såvel tegnet som objektiv ytring som dets henvisningsrelationer eksisterer ontologisk forforstået for at blive hermeneutisk tydet og tolket som symbolrelationer og herigennem transformeres den ontologiske forforståelse. Det kan være denne væsentlige dialektik, som Hjelmslev var på sporet af, da han formulerede, at sprogtegnet

er en udtryksformning af en udtrykssubstans forbundet med en indholdsformning af en indholdssubstans. Og det kan være tegnets særhed som tegn, der har fået semiofile strukturalister til at negligere alle tegnets vitale analogirelationer for at knytte al opmærksomhed til det ene partielle særtræk som synes og syner arbitrært og umotiveret. Men hvis dette både var begyndelsen og enden havde vi ikke sprog og uden en forståelse af begyndelsen og enden forstår vi ikke sprog og tegns mediale væsen. Sagt lidt flot kan vi sige, at strukturalisterne definerer tegnet reciprokt i forhold til det naturlige og motiverede, hvorved tegnet netop bestemmes i forhold til det naturlige og motiverede og ændrer sig hermed. Sprogets og tegnenes særlogikker, egenlogikker, er i dialektisk relation med vore øvrige logikker og topiske vilkår. **Tegnet er både sært og motiveret** for at kunne være til og udtrykke deiktiske, anaforiske og leksikalske referencer.

Deixis, modalitet og metafor

Men nu er tegnet jo ikke bare til henvisning i henvendelse, såvel som ingen information bare er en information. Tegnet er jo ikke bare til for at vi fra den fælles opmærksomhed om tegnet flytter vores fælles opmærksom til den ene eller den anden slags referent. Det deiktiske aspekt implicerer altid en modalitet, en måde, som gør henvendelsen og henvisningen interessant. Modaliteten kan være mere og mindre givet og indforstået i og med situationens konstituent, og den kan være mere og mindre udtrykt ved ledsagende ytringer, og den kan være mere og mindre integreret i tegnets formning, mere og mindre sprogligt eksplicit.

Fx: Da jeg pegede på huset kunne mit ansigt og krop udtrykke glæde, som så gav min dialogpartner den forforståelse at jeg syntes det var glædeligt at se huset. Hvis den anden så ved at følge mit blik og min finger ser et for hende sørgeligt syn af et hus, så kan hun blive helt i tvivl om huset nu også er den rigtige referent for min deiktiske henvisning, og hun kan lede videre i omgivelserne og retningen af min henvisning for at finde noget der kan passe til min glade opmærksomhed. Hun får så øje på en sød lille hund på dørtrinnet som kan fremkalde det samme glade ansigt som hun havde set hos mig og kan herved finde gode grunde til at det var hunden jeg udpegede som fælles opmærksomhedsobjekt.

Modaliteten i min henvisning er her med til at bestemme den deiktiske referent; i dette tilfælde gik hun ud fra at vi delte værdier så meget, at det umuligt kunne være det for hende grimme hus, men den for hende søde hund, der gjorde mig så glad, at jeg ville lede hendes opmærksomhed der hen.

Vi kan ikke henvise til noget uden at gøre det på en måde: enhver deixis implicerer modalitet, som imidlertid kan være mere og mindre **forforstået** og mere og mindre aktuelt udtrykkeligt udtrykt eller **expliciteret** eller **markeret**. Såvel som deixis indikerer et objekt, med-implicerer deixis den ytrendes interesseforhold til objektet; såvel som deixis bruges til at henlede opmærksomheden på et fælles opmærksomhedsobjekt, med-implicerer denne henvendelse og henvisning en grund til at rette opmærksomheden derhen, til at ændre opmærksomheden. Med mit blik, min gestik, min stemmeføring viser jeg noget om mit eget engagement, om hvordan og hvorfor det udpegede er særligt interessant netop nu og her og sammen med min dialogpartnere. Firkantet sagt kan jeg med-udtrykke at min henvisning leder hen til noget som jeg finder er værd at dele fordi det er særligt smukt, særligt grimt eller særligt passende ind i den allerede etablerede situation, positivt, negativt eller neutralt.

Positivt, negativt og neutralt må forstås **relationelt** i forhold til situationens interesser og deltagernes generelle baggrund. Det er vigtigt at betone, at 'neutralt' er defineret ved det allerede etablerede engagement og således netop ikke uden engagement, men netop med det engagement der allerede er givet. Det er udmærket opdaget af Paul Diderichsen, at det verbum (eller verbal) som kaldes det finitte verbal i en hovedsætning bestemmer hele sætningens modalitet, herunder det infi-nitte verbals modalitet. Når man således taler om at fx visse verber er modalverber (og visse adverbier er modaladverbier), så bør dette ikke forstås derhen, at et fra-vær af disse gør ytringer modal-løse, men blot såvidt at disse ytringer ikke føjer ny modalitet til de forforståede modaliteter, eller at disse ytringers modalitet er be-stemt af andre ledsageytringer.

Og meget ofte samlever og samtaler vi med flydende, prøvende, spørgende, undersøgende modaliteter, hvor den ytrende netop ikke er særlig klar på om et gi-vet fænomen og forholdet hertil er positivt, negativt eller neutralt. Spørgsmålet, tvivlen, forslaget er væsentlige modaliteter i vore fællesskabende og personlige identifikationer, og det er meget tit sådan, at det der ytres med en tilsyneladende klar positiv, negativ eller neutral modalitet, opfattes som eller mødes med andre forholdsmåder, holdninger, der bevæger den ytrendes forhold. Heldigvis er vore modaliteter løbende til diskussion i vores levende samvær og samtaler med hinan-den, og derfor er det måske lidt uheldigt, hvis lingvister og samtaleanalytikere alt for firkantet fastfryser hvad en given modalitetsindikation skal betyde. Omvendt er

det væsentligt, at vi alle udvikler opmærksomheden om modalitet, som ellers let bliver for okkult virkende (jf. demagogi, reklamer og IT-neutrale informationer).

Vi har udviklet særlige symboler for at markere særlige modaliteter explicit, men det gør ikke det ikke-markerede modal-løst, men modal-implicit.

To særlige modal-extremer skal lige nævnes, nemlig existens- og negations-modaliteterne, som Shakespeare glimrende formulerer som **at være eller ikke være**. “Det er et hus” og “Det er ikke et hus” explicerer begge et hus som interessant opmærksomhedsobjekt, begge ytringer har deiktisk henvisning til et hus, også selvom den negerede ytring netop mere henviser til forestillingen om et hus, mens den ikke-negerede både henviser til forestillingen om et hus og noget faktisk tilstedeværende som svarende til denne forestilling. Negationen gør ikke det henvisste objekt u-interessant for opmærksomheden, men gør netop huset til meddelt opmærksomhedsobjekt med den udtrykkelige modalitet og situationsbestemmelse, at det er tilstede i deltagerens opmærksomhed, men ikke som en objektiv deltager i situationen.

Derfor er der tit en god pointe i at opfatte negerede ytringer som positive udtryk for ytringens indhold. I den danske sætningssyntax er der således også en udpræget tendens til at placere negationen i “modalitetsfeltet” ligesom subjekt og finit verbal, mens “indholdsfeltets” organisering for det meste er den samme, hvad enten der er negation eller ej:

(9a) “Så / havde hun / givet ham æblet”

(9b) “Så / havde hun ikke / givet ham æblet”

Begge ytringer indeholder samme forestillingsbillede, og det er ikke forestillingsbilledet der er negeret i den sidste ytring. Mennesker får tit udtrykt interessante forestillinger, selvom de tilsyneladende negeres som værende virkeligt til.

Såvel existenspostulatet, “det er”, som non-eksistenspostulatet, “det er ikke”, foretrækker jeg at opfatte som eksplicite modaliseringer der siger noget om den ytrendes forhold til den samme genstand (eller egenskab) for opmærksomheden, hvorved de sådan set ikke adskiller sig fra mere modificerende postulater (bør, vist, måske, sikkert).

Modaliteter er relationelle i forhold til andre modaliteter i situationen og baggrunden. Isolerede ytringer kan fint være uden explicit modalitet, men så ligger de bestemmende modaliteter uden for den isolerede ytring og må findes dér.

Ved talen og anden kropsforbundet tegngivning vil en basal modalitet være uløseligt forbundet med den deiktiske henvisning og henvendelse: vi kan ikke ytre noget uden at gøre det med vores mere eller mindre engagerede stemme, mimik og gestik. Jo mere vores tegngivning kommunikerer via fjernmedier fx via skrift og redskaber, desto mere behov bliver der for at gøre det tidligere medudtrykte selvstændigt udtrykt ved særlige modalitetstegn. Mulighederne for at lyve om modaliteten bliver selvsagt større eller ihvertfald anderledes, efterhånden som der udvikles selvstændige symboler for modalitet: jeg kan lettere i skriften udtrykke en glæde eller en sorg eller en vished som min krop ikke deler, end jeg kan gøre det når min krop og bevægelser er objektive i samme grad som tegnene, for dem som deler meddelelsen med mig. Men med udviklingen af symbolske modalitetsindikatorer bliver det også muligt at tematisere og diskutere og bevæge modaliteter på andre måder end hidtil.

Ved indgåelse af aftaler med tredjepart som vidne bliver der også en tendens til at skille deixis og modalitet ad: bordet fanger, ordets deiktiske reference fanger, hvis der ikke udtrykkeligt er udtrykt en medbevidnet modalitet, også selvom ens krop måske temmeligt tydeligt iøvrigt udtrykker at man ikke helt mener det bogførte udsagn.

Udover den implicite naturlige modalitet og udover den med særlige modalord udtrykte modalitet i den deiktiske henvisning, så er der udviklet en særlig **syntaktisk** organisering af visse hovedtyper af modalitet. Således har vi udviklet en sætningssyntax, som kan indikere at en ytring er ment som et spørgsmål, en bøn (eller et bud) eller en fortællende meddelelse:

(10a) “Gav Eva Adam æblet?”

(10b) “Giv Adam æblet (, Eva)!”

(10c) “Eva gav Adam æblet.”

De tre modaliteter har jeg her tydeliggjort med de tre sætningsmodalitets-symboler, sætningstegnene for spørgsmål [?], imperativ [!] og fortælling [.]

Modaliteter kan således indikeres på flere måder, også modstridende måder, og der kan være modstridende interesser omkring fortolkningen af hvilke væsentlige modaliteter der er impliceret i en given deiktisk ytring. En ytring, der er sætningsformet som en fortællende sætning, kan udmærket i sammenhængen være forbundet med spørgende tvivl, der dominerer mere end den syntaktiske organisering: fx

kan jeg med spørgende tone og rytme tilstrækkeligt klart vise det modale realitetsforhold, så “Eva gav Adam æblet” kommer til at betyde det samme som “Gav Eva Adam æblet”. I visse sammenhænge behøves ingen indikation af en bydende modalitet fordi den er givet med det allerede etablerede autoritetsforhold, fx chefens “Det trækker vist” der udmærket af den underordnede forstås som et obligatorisk påbud om at hun skal lukke vinduet; eller skolelærerens “Har Peter fået sit skrivehæfte frem?” der straks får Peter til at tage hæftet frem.

Min pointe er, at deixis-opmærksomheden altid hænger sammen med modalitets-opmærksomhed, og at modaliteten kan være **direkte** udtrykt

- i og med den deiktiske ytring (ex: stemmeføring)
- i den syntaktiske organisering af ytringen (ex: spørgeformet sætning)
- i ledsagende modal-symboler (ex: måske)
- i omgivende ytringer i samme situation (ex: foregående ytrings-sekvenser)
- i allerede etablerede forforståelser (ex: autoritetsforhold og andre logikker)
- i situationens dynamik (ex: der sker noget som ændrer ved forholdsmåderne).

At begrænse den sprogvidenskabelige opmærksomhed til den isolerede sætningssyntaktiske og symbolske modalitetsindikationer kan være udmærket til at blive klogere på disse indikationers betydningspotentialer. Men om det er de virkelige ytringers væsentlige og virkende modaliteter, der hermed findes, kan netop ikke afgøres uden at kende de øvrige potentielle modalitetsbestemmelser. I dialektisk sprogteori giver vi megen opmærksomhed til *modus vivendi* som er svært at kape for strukturalistiske system- og formal-tænkere, som hellere vil betragte isolerede modaliteter som om alt andet var lige, hvad det jo sjældent er. Men forstår vi strukturalisternes regelsamlinger som *partielle tendenser og potentialer* og ikke som generelle lovmæssigheder eller obligatoriske determinationer, så kan mange af deres formulerede indsigter bidrage til en *modus vivendi*-forståelse af sprogets *modus vivendi*. Det levende sprog er ikke reducerbart til dødt maskin-sprog og maskiners enten-eller- og hvis-så-logikker. Vi kreerer hele tiden nye forholdsmåder og ændrer, ombestemmer, *relationerne mellem relationerne*. Der er en dybere visdom i John Lyons’ definition af “meaningfulness”: “Meaning implies choice”. En enten-eller-logik reducerer valgene og betydningerne, en hvis-så-logik eliminerer valg og betydning.

Ethvert henvisende tegn er i væsentlig forstand et **metaforisk** udtryk, idet en formende bevægelse bruges til at føre opmærksomheden fra denne bevægelse et an-

det sted hen. (En menneskelig ytring er ikke nødvendigvis henvisende og metaforisk for at være henvendende: fx kan jeg lave smukke bevægelser for at meddele smukke bevægelser i lyd og lys, jf. de poetiske kunstarter og deres naturlige rødder i vores spontane og kreative livsytringer, Roman Jakobsons poetiske funktion.)

Imidlertid kan vi tale om **mere og mindre metaforiske udtryk** i den deiktiske henvisning, mere og mindre i omvendt eller *reciprok* relation til det *aktuelle* udtryks *vanlige* deiktiske referencer, dets forforståede “dækningsmåde” og analogiserings-formning, dets originalitet eller unicitet som henvisende til den aktuelle referent overfor udtrykkets traditionelle referenter og de traditionelle måder at henviser til den aktuelle referent. Man skelner ofte imellem “døde” og “levende” metaforer, hvor den “døde” metafor har fået mere generel, etableret eller velkendt betydning som en måde at henviser til det aktuelle objekt med, er blevet “et fast udtryk for”, og hvor vi samtidig genkender det som oprindeligt mere forbundet med andre forhold og objekter, mens den “levende” metafor er et udtryk der i den aktuelle situation levende forstås med vanlige betydninger til ihukommelse af andre referenter end den aktuelle, og som samtidig aktuelt forstås som møntet på det aktuelle objekt og forhold. Velkendte “døde” metaforer, der stadig lever, er fx “de røde” om kommunister og fodboldklubben B1909, mens velkendte “levende” metaforer fx er sammenlignende udtryk med eller uden metafor-indikatoren ‘som’: “Hun var (som) en engel”. Udtryk som “Statsministeren blev dolket i ryggen af sine egne” er vel både det ene og det andet.

Det vi i almindelighed forstår som vores levende ordforråd, hvor ordene så at sige betyder hvad de betyder, kan vi imidlertid genopdage som metaforer og vi kan endvidere erkende at egenskaber ved ordene både er gamle “døde” metaforer og endnu virker i det ubevidste: at de forskellige ord og orddele ikke bare er tilfældige arbitrære konventionelle udtryk for et bestemt indhold, men at der faktisk historisk og levende gentaget består metaforiske analogier mellem ordenes udtryk og indhold og forhold. “Kroppen i sindet” (The Body in the Mind) hedder en i øjeblikket moderigtig bog indenfor den kognitive lingvistik som har skabt genlyd for det elementære forhold at vores sind er præget af vores krops erfaringer og sansemåder. “Metaphors we live by” hedder en anden bog i samme strøm. Begge formuleringer kan vi give en dialektisk formulering af: Kroppen i sindet og sindet i kroppen, metaforer lever vi med og metaforer lever med os. Kognitiverne har udmærket anet det forhold, at vore sindbilleder, vore begreber og forestillinger, naturligvis er præget af at vi kender vores krop og i væsentlig forstand har vores

krop som målestok for vore erfaringer, således at mange ord og udtryk også har metaforisk relation til kroppen og kroppens orienteringer i rum og tid. Fx er retninger som op og ned, frem og tilbage, for og bag, forbundet med det opretgående menneskes orienteringer: vi har hovedet opad, fødderne og underlivet nedad, blikket fremad og ser ikke hvad der foregår bag vores ryg. Ikke-opretgående væsener som en kat har sådan set ikke ryggen bagud men opad, har ikke hovedet opad men foran og fremad, og alligevel kan vi nemt finde på at sige at noget går hen over hovedet eller bag om ryggen på katten. Vi kan også uden besvær sige at katten er et lille dyr og elefanten er et stort dyr, fordi kattens krop er lille i forhold til menneskekroppen, og elefantens stor. Vi har kroppens mål og orienteringer som impliceret og indforstået sammenligningsbasis. Tidligere havde vi osse målbetegnelser med reference til menneskekroppens dimensioner, fx *tomme, fod, alen, favn*, som nu om stunder er blevet erstattet af mere kropsabstrakte målestokke, hvor fx *meter* som jo blot er et fremmedord for 'mål', og hvor en meter bliver en metaforisk deiktisk reference, der gør den direkte deiktiske reference, en bestemt konkret målestok i Paris, til en overført, sammenlignende reference i det som jeg nu henviser til som en 1 meter lang genstand eller afstand. Nogen ser det som en fordel, at vi således får ens generelle ækvivalenter og målestokke; så har vi jo den samme referent som basis for vores relationelle, sammenlignende udtryk. Men først og sidst beror udtrykkets relationsværdi på i hvilket omfang vi i den aktuelle kommunikation faktisk deler målangivelsesernes målestokke.

En metafor kan vi måske definere klarere i forhold til en deixis ved at sige, at en metafor er et *pluri-deiktisk* udtryk, hvor henvisningen til et fænomen bruges til at henvise til et andet fænomen med, for at meddele opmærksomheden om dette andet fænomens karakteristikkere i forhold til det første fænomen og dets karakteristikkere.

Metaforen er en naturlig udtryksmåde, og at danne, bruge og forstå metaforer er en naturlig menneskelig, dialogisk og sproglig kompetence uden hvilken sprog hverken bliver til eller fortsætter. Uden metaforer kunne vi ikke betegne relationer og relationers relationer eller meddele erfaringer, som vi ikke i forvejen delte. Med metaforer kan jeg indikere egenskaber ved noget, som jeg har erfaret og som jeg ikke mener den anden har erfaret, ved at henvise til egenskaber ved noget andet, som jeg mener vi begge har erfaret, og ved at indikere at jeg mener at disse fælles kendte egenskaber skal forstås som en aktuelt passende karakteristik af meddelelsesobjektet. Men ligesålidt som den primitive deiktiske reference ved hjælp af det

middelbare objektive udtryk bliver til meddelelse af det referentielle objekt, det intenderede meddelelsesobjekt, hvis henvendelsespersonens opmærksomhed standser ved det middelbare objekt og ikke føres videre derfra, ligesålidt bliver den metaforiske reference til meddelelse af meddelelsesobjektet, hvis henvendelsespersonen ikke overfører opmærksomheden fra det middelbare objekt til meddelelsesobjektet på en passende kreativ og analogiserende måde. Niels Bohr var opmærksom på dette fænomen, da han prøvede at eksplicitere, at hans molekylemodeller ikke burde forstås som analoge forstørrelser af virkelige molekyler, men netop burde forstås som kommunikative metaforer ved hjælp af hvilke vi kunne danne visse fælles forestillinger om visse egenskaber ved virkelige molekyler. Tit går det dog sådan i historiens løb at man får større fortrolighed med metaforenes middelbare henvisninger og helt glemmer interessen for de virkelige fænomener, således at man næsten kan bilde sig selv og hinanden ind at man har dyb indsigt og forståelse i nogle virkelige forhold, blot fordi man er blevet meget trænet og øvet i metaforisk omtale, i bestemte sociale diskursformer, uden nogensinde at have egentlige existens-, experiment- og experiens-erfaringer med det direkte objekt-felt. Dette gælder ikke bare dumme skoleelever men også højt estimerede videnskabelige miljøer.

Selvfølgelig er der også videnskabelige skoler hvor man har været tilpas skarp-sindig til at gennemskue det samme som Niels Bohr, men hvor man så på relativistisk vis mener at komme uden om dette væsentlige problem ved at postulere at hele vor virkelighed beror på metaforer og metaforers relationer, at alle sociale og biologiske tilværelsesforhold i virkeligheden ikke har anden existens end den vi danner gennem vores metaforiske forhold og vore metaforiske diskurser.

Men er det ikke det samme jeg her udtrykker, når jeg gør så meget ud af at betone vore sprogs og ytringers ubrydelige sammenhæng med metaforer og metaforiseringer? Nej, det er det netop ikke, idet jeg ikke forstår hverken vore sprog eller øvrige kommunikationsmidler som alene defineret ved deres egne strukturer og implicerede generalisationer, men netop understreger den vigtige erfaring, at sprog og kommunikationsmidler først og sidst og henadvejen bestemmes af os selv, vores levende sameksistens med hinanden og andet, som ikke kan reduceres til midlerne eller midlernes determination. Vi føler, aner, forstår, ved, kender, erfarer, mindes, ihukommer, gætter, misforstår og kommunikerer med livskræfter og interesseret tilstedevær i forhold til vore indre, ydre og inter-essente sam- og særliv som dybt ansvarlig, sam-vittig-heds-fuld, person for brugen, forståelsen og tolk-

ningerne af de hertil refererende udtryksmidler, som derved netop bliver så meget og lidt virkelige og virksomme som vi lader dem blive i forhold hertil. Selvfølgelig bliver sprogtegn og menneskers omgang med dem og hinanden objektive fænomener i vores livsverden, men det er netop igennem vores levende identifikationer med vore kære medmennesker, og vores og deres nære relationer med den samlevende verden indenfor vores horisont, at vores sprog bliver til og får tillagt kommunikerende og identificerende betydninger. Sproget bliver ikke bare til for det lille barn ved tradition, ved at blive traderet, overført; vores modersmål bliver til for os ved at det giver god mening og forståelse og værdier i forhold til vores livsverden at danne og bruge og tolke ytringer på sådanne måder i vores livsverden.

I en vis forstand kan vi sige at børn nødvendigvis forstår at skelne mellem metafor og virkelighed, netop fordi barnet ikke som mange voksne tror at de kan adskilles eller at metaforer kan udskilles fra virkeligheden. Det er meget sværere for mere eller mindre korrumpere og skyldsbetyngede voksne, skolede og examine-rede mennesker at ihukomme dybt nok, hvad der virkeligt passer og hvad vi bare har lært os at sige og tænke uden at forstå, fordi vi var for angste eller begærlige til at gøre vores egentlige synspunkt gældende. Efterhånden har mange desværre lært sig at operere korrekt på ethvert givet axiomatisk grundlag uden for alvor at kere sig om dettes axiologi. At lære at nå til korrekte konklusioner uden at huske om præmisserne er sande og om forholdet mellem præmisserne og konklusionerne nu også er tilstrækkeligt oplyste og rimeligt tvingende.

Som det forhåbentligt forstås, er der i virkeligheden et dialektisk forhold mellem metafor og deixis der bestemmes dialektisk af vores dannelse, brug og tolkning af dem i vores livsverden, som de så også bliver del af. Om deixis eller metafor er mest bestemmende beror netop på vores bestemmelser, og som tiden og forståelsen er nu ser jeg mange gode grunde til at revidere den usundt voksende metaforik ved at pleje opmærksomheden om sprogets primitive deiktiske relationer. Og herigennem gøre det muligt at skelne metaforers forskellige dybder og erfaringssammenhænge.

Metaforer er vigtige i forbindelse med at meddele forestillinger om andre situationer i den aktuelle situation, dvs jeg omtaler noget, der ikke er tilstedeværende som fælles objekt i den aktuelle situation, men som gennem situationens objektive ytringer og deltageres kreative fantasi fremkaldes i de øvrige deltagers forestillinger og sind som fælles fiktivt opmærksomhedsobjekt.

Jesus fortalte lignelser, Æsop fortalte fabler, H.C. Andersen fortalte eventyr for børn, enhver kultur har sine store, fælles historier, ethvert menneske har sine historier, som vi bruger til at analogisere i forhold til.

Børnene leger lege, der levendegør deres hverdagsproblemer i metaforisk formning som virkelighed og eksperimenterer med denne virkelighed for at blive bedre til at overføre denne virkeligheds erfaringer til hverdagens virkelighed.

Vi overfører egenskaber ved den aktuelle situation til en fiktiv situation, i hvilken vi allerede har eller danner dybere forståelse af egenskabernes sammenhænge for at kunne overføre denne fiktive forståelse som potentiale til en dybere forståelse af den aktuelle situation. Forholdet mellem den fiktive og den reale situation danner vi i den reale situation på den måde, at den fiktive fortælling overføres (metaforiseres) som modalitet (forholdsmåde) og deiksis (situations-indikation og –identifikation) i den aktuelle situation. Metaforens væsen er den minderige analogisering som vi foretager i sindet. Levende samtaler er ofte karakteriseret ved at deltagerne i samtalen løb kommer i tanke om egne oplevelser og erfaringer og ideer, som de så formulerer for de øvrige deltagere som bidrag til belysning af de andres og de fælles problemstillinger.

Diskurs-universet kan man kalde dette rige, som vi med diskursen som middel og deltagerne kreative fantasi samskaber som forestillingsrum eller fiktiv situation i aktuelle situationer og dialoger, i real-situationen. De forhold vi danner som diskursunivers mellem de fiktive situationer og realsituationen karakteriserer diskursens relative realitet og fikcionalitet.

Eller sagt på en anden måde: de måder som vi forbinder fiktions-situationer med realsituationen på, bestemmer om vi er realistiske eller fantastiske; det er ikke en isoleret egenskab ved den fiktive fortællings realitetsgrad, der i sig selv bestemmer metaforens realitetsforbindelse, men netop om vi på passende vis transformerer dens enheder og relationer til realuniverset. Hvilke historiefortællinger der så er mere og mindre sande beretninger om faktiske hændelser og reale erfaringer, er naturligvis vigtigt at holde rede på, når vi opfatter historien som udtryk for fortællerens faktiske erfaringer, ligesom det også er vigtigt at fornemme fortællerens faktiske erfaringer bag de fantastiske kreationer, netop for at vi sammen meddeler realsituationens realistiske identifikationer og logikker. Vore fortalte fiktioner og forestillinger som meddelelser, hvadenten de er mere eller mindre realitets-analoge, hviler først og sidst på hvordan vi deler realitetsidentifikationer og -

logikker, hvordan vi deler metaforens og modalitetens situationsdeiktiske interpretation, at vi ved, hvornår vi foregiver sammen og hvornår vi er virkeligt tilstede sammen. At definere samtaler som rollespil, som nogle diskursanalytikere forfalder til, eliminerer netop den eksistentielt væsentlige relation mellem rolle og personlig identitet, som først og sidst er vital for vores virkelige kommunikation og samliv.

Deixisindikatorer i dansk

At finde sproglige udtryk for, eller indikationer af, realforholdet mellem dialogens deltagere og situationens øvrige konstituent, kan derfor ses som en eksistentielt væsentlig opgave i forbindelse med produktion af sproglige ytringer samt kommunikationen og fortolkningen af dem. Mon der i overlevelseshedlige sprog, som fx dansk, findes sådanne relativt obligatoriske indikationsformer, som så at sige let og ubesværet meddannes i de fleste diskurser og tekster som en slags fast reference til realsituationen, en rekursbasis for identifikation af diskursuniverserne i forhold til meddelelsessituationen?

Det er efter min mening et krav til levende sprog. Og den mangesprogs-kyndige John Lyons vover ligefrem at universalisere det ved at sige, at først og sidst hviler alle øvrige sproglige identifikationer og kategorier på relationen til meddelelsessituationens deiktiske *zero-point*, og de sproglige kategorier der direkte henviser hertil, nemlig deixisord og deixistræk, er *indispensable* i levende sprog.

I det følgende vil vi betragte nogle deixisord i dansk og vil selvfølgelig netop ikke kunne gøre dette uafhængigt af en bestemmelse af hvad der konstituerer de situationer som deixis refererer direkte til. Eller sagt på en anden måde: ved at finde danske deixisord, der prototypisk forstås som direkte situationsreferencer, finder vi også vores sprogs implicite kommunikationsmodel, ligesom vi omvendt ud fra en model af kommunikationens konstituent rejser spørgsmålet om, hvilke sproglige midler der prototypisk bruges til at henvise hertil.

Lad os se nærmere på beskaffenheden af de prototypiske deixisord for personer, objekter (den, det), tid (nu, da) og sted (her, der). Først og fremmest kan vi hæfte os ved at det er korte enstavelsesord, der minder meget om hinanden på engelsk og dansk, og, kan vi tilføje, som desuden har meget lignende former så langt tilbage i sproghistorien, som vores viden rækker.

Jørgen Døør og jeg har tidligere udarbejdet denne matrice over engelske og danske deixisord, som vi har prøvet at kategorisere i forhold til situationelle referentkategorier, nemlig personer, objekter, medier, tid, sted og logikker.

A Matrix of some Deixis-Relations

Category of referent	Deixis Category symbol	Pro-Morph ex: Eng. (Dan.)	Implied participants, parts, or relations of the context-situation-dialogue
1st Person	P-1-DEIXIS	<i>I (jeg)</i>	the speaker/writer/author
1st pl.	P-1&-DEIXIS	<i>we (vi)</i>	the speaker & some 2nd or 3rd persons
2nd Person	P-2-DEIXIS	<i>you (du)</i>	the addressee
2nd pl.	P-2&-DEIXIS	<i>you (I)</i>	the addressee(s) & some other persons
3rd Person F	P-3F-DEIXIS	<i>she (hun)</i>	a female person in the context or situation
3rd pl.	P-3F&-DEIXIS	<i>they (de)</i>	(female) persons in the context or situation
3rd PersonM	P-3M-DEIXIS	<i>he (han)</i>	a male person in the context or situation
3rd pl.	P-3M&-DEIXIS	<i>they (de)</i>	(male) persons in the context or situation
0-Person	P-0-DEIXIS	<i>you, one (man)</i>	indefinite persons, “zero-persons”
Object (3rd “person”)	O-3-DEIXIS	<i>this/it (den/det)</i>	an “object-phenomenon” in the context or situation
(3rd) pl.	O-3&-DEIXIS	<i>they (de)</i>	“objects” in the context or situation
Media	MEDIA-DEIXIS	<i>this/it</i>	text, language and other media used
Topos-time	T-TM-DEIXIS	<i>now (nu)</i>	“zero-” time of the context or situation
Topos-place	T-PL-DEIXIS	<i>here (her)</i>	“zero-” place of the context or situation
Logos-Logical	L-DEIXIS	<i>so (så), if-then (hvis-så)</i>	“zero-” logic of the context or situation, i.e. pre-supposed rationality or belief
Modality	M-DEIXIS	<i>may be (måske) ought (bør)</i>	way of being/becoming an existing, occurring, or present part of the context or situation, “language-reality-relation”
Lexical	LEX-DEIXIS	<i>Rio, GB, Earth Summit, A declaration, Women</i>	Nouns implying an individual or an organisation of persons, objects, or media, or time, place or logic.
<p>The model illustrates some relevant relations that are implied in the deictic phenomena. The correspondences between the columns are dialectically determined by the SYNTACTICO-SEMANTICAL and PRAGMATICO-SEMANTICAL logics which the speaker/writer(s) and the interpreter(s) use in the actual dialogue.</p>			

Person-deixis

Enhver ytring er *nogens* ytring, der er *nogen* der taler eller skriver eller tegner (eller har talt, skrevet, tegnet) den objektive, sanselige ytring, talen, skriften, teksten, tegningen. Det er ytringens ophavs-person, den der står *for* ytringen, ytringens *første* person. (Ordet *per-son* har netop relation til dette forhold mellem ytring og ophav: ‘son’ betyder ‘lyd’, ‘per’ betyder ‘gennem, via, med, pr.’ hvorved vi kan ane at person-begrebet er knyttet sammen med sådanne væsener, der præsenterer sig gennem sådanne lyd-dannelser, dvs talende, mælende mennesker).

Ytringen deles med *nogen*, den *anden* person, den *næste* eller nærmeste ved den første person, den anden knyttes eller næstes personligt til ytringen som den førstes meddelelses-person, med-person. Første og anden person defineres som personer i forhold til ytringen ved at være henholdsvis den der taler og den der tales med, dem der taler med hin-anden. I levende naturlige samtaler ved vi som regel, hvem der aktuelt taler, og hvem der aktuelt tales nærmest med, og om vi selv er *den første*, *den anden* eller *andre* i forhold til den aktuelle ytring. Disse tre fundamentale relationer til den aktuelle ytring og de dermed forbundne identifikationer af ytringens personlige og andre parter, har sat sig dybe og fine spor i dannelsen af sproglige ytringer og tekster, genrer og grammatik. Vi har udviklet fine sproglige indikationer af disse personlige forhold til ytringen, nemlig par excellence de personlige pronominer (eller stedord), der er så sindrigt dannet, at de som del af ytringen forstås som indikationer af hele ytringens første-, anden- og tredje-persons-forhold og så at sige følger denne ytrings personrelationer: Når jeg bivåner mors og fars samtale, så opdager jeg, at når mor siger “jeg” så betyder “jeg” ‘mor’, og når hun siger “du” så betyder “du” ‘far’, og når far siger “jeg” så betyder “jeg” ‘far’, og når han siger “du” så betyder “du” ‘mor’. Hvem “jeg” og “du” er, afhænger altså af hvem der aktuelt taler med hvem og ordene skifter reference når den anden taler (‘shifters’ er derfor også en passende betegnelse på denne kategori af ord, hvor betegnelser som ‘index’ og ‘deixis’ pointerer andre egenskaber). På den ene side kan vi sige at sådanne ord som ‘jeg’ og ‘du’ ikke har en fast ordbogs-betydning, på den anden side kan vi sige at de har den ordbogs-betydning at de henviser til henholdsvis ytringens første og ytringens anden person og at det altså beror på en identifikation af samtalsituationens parter at vide hvem der er ‘jeg’ og hvem der er ‘du’.

Man kan sige at sådanne deixisords referent bestemmes af ytrings-contexten og at de således er med til at indikere hele ytringens relation til contexten, også kon-

tekstrelationen for de ord i teksten som ikke er direkte deixis-ord. De er på en basal måde de træk ved ytringer og tekster, der bruges til at koordinere ordenes potentielle betydninger med den aktuelle situation, indexer for co-ordination af text, co-text og con-text. Og vi ved jo i det hele taget udmærket, at de samme ord betyder noget forskelligt alt efter hvem der siger dem, til hvem, hvor, hvornår, under hvilke omstændigheder og med hvilke hensigter.

Det er bemærkelsesværdigt at de såkaldte pronominer (eller stedord) findes i nudansk i forskellige grundformer, der medsvare specifikke *kasus*-forestillinger (jeg : mig) specifikke relationer til ytringens *første, anden og tredje person* (mig : dig : hende/ham), specifikke forestillinger om *mere og mindre personlig* (hun/han : man : den : det), samt *køn* (hun : han : den : det), *tal* (jeg : vi, du : I, vi-to), *ejerforhold* (min : din : sin), *reflexivitet* (mig : dig : sig) og sikkert meget mere.

Når jeg kalder de forskellige former for grundformer, så er det både for at antyde, at de forskellige former hver især er lige meget *grundformer* og sådan set ikke *bøjningsformer* af en og samme grundform, og for at antyde at de som grundformer danner basis for andre former.

Hvad er nu de forskellige grundformers karakteristika i forhold til hvad de betyder og i forhold til hinanden?

Vi kan nemt opfatte, at ‘mig’ og ‘dig’ **rim**er på hinanden og at den bogstavelige forskel består i at første person har et M og anden person et D som kendemærke. Går vi til runernes konfigurationer ser kendemærkerne således ud: 1. person: M og 2. person þ. Runemærket for 2. person transskriberes traditionelt som Th og vi kan sige at dette tegn “indeholder udviklingspotentialer til både D, Th, T, “blødt d” der kan svækkes til Y/J”.

Føjer vi tredje persons reflexive pronomen ‘sig’ ser vi S som kiendemærke i de rimende ord.

Ser vi på engelsk, tysk, fransk og oldnordisk, ser vi tydelige ligheder, netop i disse initiale træk ved 1. og 2. person og det reflexive 3. persons pronomen:

person	1.person	2. person	3. reflex
runetegn	ᚾ	ᚦ	ᚿ
oldnordisk	M-ik	þ-ik	S-ik
nudansk	M-ig	D-ig	S-ig
tysk	M-ich	D-ich	S-ich
engelsk	M-e	Y/Th-ou	-S-elf
fransk	M-oi	T-oi	S-e

Med lidt god vilje kan vi måske se at M minder om en der står på to ben og markerer sig selv med den lille pilespids (i runetegnet med det lille kryds), mens derimod D “peger fremad” i skriftretningen og S så at sige spejler, reflekterer, vender rundt på forholdene. Fonetisk danner vi M med stemme der lyder indefra bag mine lukkede læber, indikerer med den tydeligt indre stemme den talende selv, mens vi danner D (Th, J, T) med den udad-, fremad-rettende tungespids, indikerer med tungens bevægelse den der står foran mig, mens S siver svagt støjende imellem omgivelserne, skiller, samler, spejler forhold.

Måske er disse mnemo-tekniske mindeligheder tilfældigheder, måske er de basale rødder for hvad vi bruger M, D og S til iøvrigt. Herom mere senere.

Men de personlige pronominer ser jo ikke helt sådan ud når vi betragter den såkaldte nominativ-form, dvs den form der bruges på dansk som indikation af sætningers subjekt i direkte tilknytning til det finitte verbum, nemlig ‘jeg’ og ‘du’. De *rimer* ikke i denne kasusform, som i de øvrige (mig : dig, min : din, mine : dine, mit : dit), og M er ikke synligt som 1. persons-markering. Sjovt nok var netop denne figur synlig i runeskriftens angivelse af 1. person i subjekt-fald, hvor ‘jeg’ eller ‘EC’ ser således ud: ᚾᚿ. Drejer vi det store latinske E en kvart omgang med urvisernes retning, så ser vi også en M-lignende figur.

Det kan se ud til og lyde som om, at den karakteristiske forskel på 1. og 2. person i subjekt-kasus dels består i en vokal-forskel, dels i at 2. person er markeret med D.

Vokalforskellen i de sprog vi her betragter, ser ud til at have sammenhæng med en E:U-forskel, der fonetisk og skriftmæssigt er transformeret lidt forskelligt i tidens løb:

subjektkasus	1. person	2. person
runetegn	ᚱᚿ	ᚱᚦᚱ
oldnordisk	Ek	þu
nudansk	jEg [Æ, A, jE, jAI]	Du
tysk	Ich	Du
engelsk	I [AI]	Y/Th-ou
fransk	Je	Tu

Hvorom alting er, 1. og 2. person er dybt forankret i vore sprog i former der synes meget resistente overfor kulturelle omskifteligheder, og det må skyldes at de trædes og bruges almindeligt og generelt som rodfæste for de mere foranderlige begebenheder. En slags relativ konstant omdrejningsakse, identifikationsbasis, for kommunikationen om og af andre forhold.

Flertalsformerne for 1. og 2. person er forskelligt relateret til den talende første og den tiltalte 2. person. Vi kan ikke så simpelt sige, at 1. person flertalsformen, 'vi : os : vores', refererer til flere personer der taler eller skriver ytringen, mens vi i almindelighed lidt bedre kan have flere personer der i forhold til samme ytring er intenderede tiltalte personer, et flertal af adressater, som vi naturligt refererer til med 2. person flertals-formerne 'I, jer, jeres'.

Hvor entalsformerne for 1. og 2. person er tydeligt indbyrdes *exclusive*, så har flertalsformerne nogle *inclusions*-potentialer der omfatter mere end taler- og tiltalt-positionen. Vi kan godt fornemme at flertalsformen 'vi' inkluderer den talende eller skrivende person og således som regel også med rette forstås som indeholdende den talende person som referent sammen med en anden eller flere andre personer. I almindelighed er 'jeg' så at sige indeholdt i 'vi' som en del af det kollektiv som 'vi' refererer til. Men hvem kollektivet eller parret iøvrigt består af, bestemmer vi ud fra situationens nærmere omstændigheder.

Med '**vi**'-formen kan taleren udmærket referere til et kollektiv som udover taleren selv (1. person) inkluderer den eller de tiltalte (2. person), og desuden enhver 3. person:

(1. & 2. & 3. person incl.):

“Vi bor jo alle på den samme jord”

Og ‘vi’ kan bruges til at inkludere 1. og 2. person, men mere eller mindre ekskludere 3. person:

(1. & 2. person incl.):

“Skal vi ikke tage ind til byen i aften (med eller uden de andre)”

Og ‘vi’ kan bruges eksklusivt i forhold til 2. person (ental eller flertal):

(2. person excl.):

“Vi vil gerne invitere dig/jer til middag i aften”

Og så kan ‘vi’ undertiden bruges på underlige måder, der næsten ekskluderer den talende selv eller sider af den talende person:

(1. person “excl.”):

“Vi har udviklet en kultur som jeg heldigvis ikke har medvirket til eller har noget ansvar for”

Vi anser det dog som en tommelfingerregel, at ‘vi/os/vor/vort/vore/vores’ bruges til deiktisk indikation af den (eller de) talende eller skrivende personer, ytringens eller textens ansvarlige ophav, og det er et åbent spørgsmål hvem der iøvrigt er inkluderet og ekskluderet.

Hvor ‘vi’-formen helt naturligt kan bruges til at inkludere også 2. person, så er **‘I’-formen** derimod klart absolut eksklusiv i forhold til den talende 1. person. Dette er et af mange eksempler på at der ikke er et direkte symmetrisk forhold mellem ytringens 1. og 2. person. Hvorfor mon det er sådan? Jo, det er vel i grunden meget klart ud fra, at den ytrende henvender sin ytring til samtalepartneren (eller samtalepartnerne) og således selv er ytringens skaber, den der med ytringen søger at orientere den andens opmærksomhed om nogen og noget. I og med at den der ytrer ytringen så at sige under hele ytringen er medindikeret af ytringen og står som udgangspunkt, synspunkt for ytringens perspektiver og synsvinkler, så er **1. person naturligt medimpliceret i alle ytringens henvisninger og er i dyb for-**

stand ytringens første autoritet med hensyn til ytringens intentioner. Den yttende behøver ikke at *sige*: “Jeg siger nu, at derovre foran huset ligger der en sød lille hund”, men kan netop nøjes med at *sige*: “Derovre foran huset ligger der en sød lille hund”, fordi det er åbenlyst hvem der taler og henviser. Naturligvis har talere og skribenter undertiden også brug for at gøre det eksplicit for andre og sig selv, at det talte eller skrevne eller det omtalte eller beskrevne netop er formet og indikeret ud fra talerens særlige synspunkt og perspektiv: “Jeg synes nu det er en sød lille hund”. Og der er undertiden brug for at den talende peger på sig selv som part i diskursuniverset, fortæller om sig selv som part i det omtalte og meddelte forestillingsbillede:

“Og så kom jeg til København. Det er sandelig en stor by. Så kom der en flink kone hen til mig og spurgte om jeg mon havde besvær med at finde min bus.”

Sådan en “jeg-fortælling” gør i en vis forstand ‘jeg’ til tredje person, til omtalt person i et forestillet handlingsforløb, hvor fortællingen og handlingsforløbet næsten kan give samme forestillinger som følgende fortælling med ‘han’, ‘ham’ og ‘sin’ i stedet for ‘jeg’, ‘mig’ og ‘min’:

“Og så kom han til København. Det er sandelig en stor by. Så kom der en flink kone hen til ham og spurgte om han mon havde besvær med at finde sin bus.”

Men det er også kun næsten, at forestillingerne ligner hinanden. Fx synes jeg, at den anden sætning, “*Det er sandelig en stor by*”, skifter karakter i 3. persons-eksemplet, hvor det bliver lidt uklart, hvem der synes at det er en stor by. Er det fortælleren, der giver denne oplysning bag om ryggen på ham, der fortælles om, eller er det ham, der citeres for at tænke sådan ved mødet med København? I 1. persons-eksemplet er der ikke denne dobbelttydighed, men måske en anden, nemlig: Var det noget fortælleren tænkte dengang eller er det noget fortælleren nu oplyser som en regibemærkning i den nuværende samtale- og fortællesituation? De samme spørgsmål kan stilles omkring hvem der identificerer eller identificerede konen som *flink*, et spørgsmål, der ville have et mere klart svar, hvis fortællingerne fortsatte således:

“Men jeg/han var så forskræmt over storbyen, at jeg/han troede at det var en arg storbystrigle der havde ondt i sinde, så jeg/han flygtede ind på det nærmeste toilet.”

Enhver tale og text henviser i væsentlig forstand til taleren eller forfatteren selv, såvel som enhver beskrivelse af noget og nogen også er en selvbeskrivelse. Og dette er indforstået, medforstået, i al vores produktion, kommunikation og fortolkning af tekster og tale, men ikke altid lige meget medreflekteret og sommetider næsten glemt som betydningsbestemmende. Enhver ytring er i sig selv 1. personsdeiktisk, men vi kan bruge eksplicitte udtryk for 1. person, deiktiske 1. personsord, til at genminde (remind) dette forhold og til at bringe visse 1. personsforhold mere og mindre i forgrunden for den aktuelle opmærksomhed. En text eller tale uden forekomster af 1. personspronominer er således ikke uden 1. person eller uden 1. personsindikationer: alt hvad teksten og talen siger, siges af 1. person. Undertiden kan vi i et rum høre nogen sige et eller andet som interesserer os, og vi vil da som noget ganske naturligt søge at identificere hvem der sagde det. Imidlertid kommer vi undertiden ud for den unatur, at blive så optaget af teksters potentielle betydninger eller af rygters forsmædelige påstande, at vi glemmer at interessere os for hvem der egentligt har ytret dem; de er så at sige blevet *anonyme*. Og man kan undertiden selv forfalde til at tale *som om* det man siger uden forskel kunne siges, menes, hævdes af enhver.

Som en tommelfingerregel vil jeg derfor foreslå, at vi hyppigt øver os i, fx obligatorisk som en del af vores text-analyse-træning, at være opmærksomme på, hvem der er tekstens og ytringens virkelige 1. person(er). Altså som et dialektisk supplement til at bruge og finde 1. personspronominer i tekster, at relatere disse, hvis de er der, til pålidelige identifikationer af 1. person, og hvis de ikke er der eksplicit, så relaterer vi alligevel tekstens udsagn til den implicitte 1. person.

Lige knapt så sikkert obligatorisk implicit er 2. person knyttet sammen med 1. persons ytring: Det er ikke sikkert at den samme henvendelsesperson er lige nærværende i den første persons opmærksomhed under hele ytringen, ja, undertiden er det ligefrem normen at 2. person er anonym, nærmest svarende til enhver 3. person der måtte høre eller læse teksten. Det er tilsyneladende normen for mange såkaldt offentlige meddelelser som aviser, lovtekster, videnskabelige afhandlinger, at de ikke expliciterer nogen bestemt 2. person og at enhver tilsyneladende kan gøre krav

på at være 2. person og fx beklage sig over, respektive glæde sig over, textens manglende, eller passende, modtagerrelevans.

Hvor jeg vil gå ud fra, at enhver text har en specifik 1. person, og at det er værd at identificere denne virkelige person bag texten, vil jeg ikke gå ud fra at enhver text har en specifik 2. personlighed. Men alligevel vil jeg gå ud fra, at det er en naturlig baggrund for sprogets udvikling og indretning, at ytringer prototypisk er adresseret til specifikke 2. personer, og at det også er denne naturlige protopiske form og rationalitet der er baggrunden for at 3. personer finder på at identificere sig med textens 2. person, hvor denne ikke er mere direkte indikeret i og med ytringen og ytringssituationen.

Hvor det lille barn nærer sine sproglige og kommunikative identifikationer ved at kunne identificere sig forestillingsmæssigt med moderen og faderen i disses samtaler og alligevel kende sig selv som hverken 1. eller 2. person når mor og far tiltaler hinanden som eksklusive 2. person, så har voksne det undertiden lidt svært med ikke altid at være lige meget inkluderet som egentlig interessant henvendelsesperson, således at vi ikke helt kan stille os tilfreds med at være med på en lytter og respektere andres ret til at være mere interesseret i hinanden i den aktuelle samtale eller text. Her tænker jeg på situationer hvor to eller flere personer har gang i en dybere samtale med baggrund i en fælles længerevarende interesse i et fælles samtaleemne, det kan fx være i et forsknings- eller undervisningsforløb, og så kommer der en person tilstede uden dybere interesse i sammenhængen men med et gevaldigt underholdnings- og kontaktbehov, og vedkommende stiller krav om at være med i samtalen på lige fod. Eller på situationer, hvor Big Brother finder sig berettiget til at overvåge og bestemme betydningen af alle menneskers mere eller mindre private samtaler, som når en virksomhedsledelse eller en skolelærer bryder de underordnedes indbyrdes samtalers og breves privathed.

Ligeså sundt det kan være at (genlære at) respektere sin position i forhold til visse samtaler som mere eller mindre udenforstående 3. person, ligeså sundt er det at gøre sig gældende som interesseret første og anden person, når samtalen eller texten faktisk vedrører ens eksistentielle interesser. Der er således noget fundamentalt usundt ved at eksaminander finder sig i at være udenfor døren, når eksaminator og censor diskuterer og evaluerer eksaminandens ytringer, eller når folket finder sig i, at virksomhedens eller statens kurs bestemmes bag lukkede døre. Der er noget fundamentalt sundt og kommunikationsvitalt ved at gøre og være opmærksom på hvem der er ytringens 2. person, hvem der eksklusivt og inklusivt er

ytringens adressat, hvem der er 'du' og 'I' i meddelelsens formning og i den delagtiggørende henvendelse. 'Du' og 'I' er den direkte markering af hvem den yttende 1. person inviterer som samtalepartner, som med-dele-partner(e).

Ser vi på 3. persons pronominer er billedet mere broget over tid og sted. Vi har det delvis gennemskuelige '**man**' på dansk, hvor der dog er en del uenighed om brugen og betydningen af det lille ord, der så umiskendeligt minder om ordet 'mand', at man kan tro at det mere refererer til han- end til hun-kønspersoner. Imidlertid tror jeg mere, at ordet stammer fra et MAN i betydningen 'menneske', jf. engelsk 'man-kind', og at ordet menneske er en senere afledningsdannelse af man. Jeg opfatter MAN som en dialektisk dannelse i forhold til 1. person, således at det dybt sambetyder noget i retning af 'sådan en som mig', en 'mig-en' eller 'mig-lig', 'mig-anden', 'm-analog'. (At man så i flere historiske epoker mere generelt har mænd som parameter (lige-mål) for enhvers identifikation, er dog både en politisk og sproglig beklagelig realitet, som handler om dialektikken mellem kønnene (jf. kernemodsætningsmodellen).

Pudsigt nok vil det danske ord 'man' hyppigt finde en passende oversættelse i det engelske 'you', dvs at du her generaliserer ud fra 2. person, samtalepartneren, og ikke ud fra 1. person.

Den vigtige kønsforskel har vi idag direkte indikeret i pronomenerne **'hun : han'**. (Her er der imidlertid også undertiden tendenser til sexistisk anvendelse, således at 'han' bruges som generel reference uafhængigt af personernes faktiske køn.) Ordene er vist ikke så ur-gamle, ihvertfald er det svært at få øje på eller øre for ligheder over tid og sted af samme tydelighedsgrad som med 1. og 2. persons pronominer. Men de er gamle og stædige nok til at vi har traderet og fortsat bruger gamle kasusformer: 'hun : hende : hendes; han : ham : hans'. Reflexivt bruges 'sig' og 'sin' til begge køn. Distinktionerne findes også på sammenligningssprogene.

De øvrige deixis-kategorier samt flexiverne i dansk

Her henviser jeg til A Matrix of some Deixis-Relations samt Bang (1995), *Flexiver som Relatorer – en beskrivelse & bestemmelse af nogle dynamiske træk ved danske ord*, Odense Universitet.

Den økologiske konstitution af tale, tanke og skrift

Her videreudvikles Bang (1987), *Antydninger af en økologisk sprogteori*, Odense Universitet, Bang (1997), *Runes : Genealogy and Grammatology*, Odense Universitet, samt Bang & Døør (1985-98), *Sprogteori i-ix*, Odense Universitet.